LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT (LEI-DLO)

Interne Nota 400

H. Rutten

S. van Berkum

De concurrentiepositie van landbouwprodukten en voedingsmiddelen in Hongarije en Polen

Februari 1992

CENTRALE LANDBOUWCATALOGUS
0000 0478 8077

INHOUD

		Blz.
WOORD VOORAF		5
SUMMARY		7
1.	INLEIDING	9
	1.1. Achtergronden en doel van het onderzoek	9
	1.2. Aanpak van het onderzoek	9
2.	RAPPORTAGE HONGARIJE	11
	2.1. De toestand van de landbouw	11
	2.2. Comparatieve voor- en nadelen van de landbouw; analyse op sectorniveau	15
	2.2.1. Inleidend	15
	2.2.2. Domestic Resource Costs	16
	2.2.3. Revealed Comparative Advantage	17
	2.2.4. Protectiemaatstaven	18
	2.3. Comparatieve voor- en nadelen van de landbouw- en voedsel-produktie; analyse op produktniveau	19
	2.3.1. Inleiding	19
	2.3.2. Tuinbouwprodukten	19
	2.3.2.1. Fruit algemeen	19
	2.3.2.2. Appels	20
	2.3.2.3. Groenten	20
	2.3.2.4. Overige tuinbouw	21
	2.3.3. Akkerbouwprodukten	21
	2.3.3.1. Aardappelen	21
	2.3.3.2. Suiker	22
	2.3.3.3. Oliezaden	22
	2.3.3.4. Granen algemeen	23
	2.3.3.5. Tarwe	23
	2.3.3.6. Gerst	24
	2.3.4. Vleesproduktie	24
	2.3.4.1 Algemeen	24
	2.3.4.2 Rundvlees	25
	2.3.4.2 Varkensvlees	25
	2.3.4.3 Pluimveevlees	26
	2.3.5 Zuivel(-produkten)	26
	2.3.6 Wijn	27
3.	RAPPORTAGE POLEN	29
	3.1. De toestand van de landbouw in Polen	29
	3.2. De internationale concurrentiepositie van de Poolse land-bouwsector	32
	3.2.1. Comparatief voordeel van primaire produkten	32
	3.2.2. De concurrentiepositie van de verwerkende industrieën	34
	3.2.3. De stand van zaken in de toeleverende industrie	35
	3.2.4. Samenvattend	36
	3.3. Comparatieve voor- en nadelen op produktniveau	36
	3.3.1. Inleiding	36
	3.3.2. Tuinbouwprodukten	36
	3.3.2.1. Groenten en fruit algemeen	36
	3.3.2.2. Tomaten	37
	3.3.2.3. Champignons	37
	3.3.2.4. Appels	38
	3.3.2.5. Aardbeien	38
	3.3.2.6. Bloemen en sierplanten	38

3.3.3. Akkerbouwprodukten 39
3.3.3.1. Aardappelen 39
3.3.3.2. Suiker 40
3.3.3.3. Oliezaden 41
3.3.3.4. Granen 41
3.3.4. Vleesproduktie algemeen 42
3.3.4.1 Algemeen 42
3.3.4.2 Rundvlees 43
3.3.4.3 Varkensvlees 43
3.3.4.4 Pluimveevlees 44
3.3.5. Zuivel(-produkten) 44
3.3.5.1. Algemeen 44
3.3.5.2. Boter 45
3.3.5.3. Kaas 45

4. CONCLUSIES 46
4.1. De concurrentiepositie van de Hongaarse landbouwproduktieko-lom 46
4.2. De concurrentiepositie van de Poolse landbouwproduktiekolom 46

5. AANBEVELINGEN 48

LITERATUUR 49

Bijlage 1 Balassa-indexen voor geselecteerde produkten, Hongarije, Polen, Nederland, de EG en best scorende EG-lidstaat (gem. 1986-1990) 53
Bijlage 2 Relatieve exportoriëntatie voor geselecteerde produkten, Hongarije, Polen, Nederland, de EG en best scorende EG-lidstaat (1986-1990) 55
Bijlage 3 Partiële produktiviteiten voor geselecteerde produkten, Hongarije, Polen, Nederland, de EG en best scorende EG-lidstaat (1986-1989) 56
Bijlage 4 De balans van de handel van Hongarije en Polen met EG(-9) en Nederland voor een aantal produkten, in miljoenen guldens (gemiddelde van 1986-1990, 1990 en 1991 (raming)) 57
Bijlage 5 De produktie van geselecteerde produkten (of produktgroepen) in Hongarije, Polen, Nederland, Frankrijk en de BRD; gemiddeld over 1986-1989 59

WOORD VOORAF

De politieke en economische hervormingen in Oosteuropese landen hebben de betrekkingen van die landen met de EG sterk doen toenemen, zo ook op het gebied van de agrarische handel. Twee van de Oosteuropese landen waarvoor dat in het bijzonder geldt zijn Hongarije en Polen. De MLNV-directies Industrie en Handel, en Internationale Aangelegenheden en Marktordeningsvraagstukken, hebben om die reden het Landbouw-Economisch Instituut verzocht onderzoek te doen naar de concurrentiepositie van de landbouw en voedingsmiddelenindustrie in die twee landen.

Dit verslag dient voor intern gebruik op het Ministerie LN&V en LEI-DLO. In de zomer van dit jaar zal een uitgebreidere LEI-publikatie verschijnen.

Naast de auteurs hebben aan het onderzoek meegewerkt: mw. M. van Logtestijn, dhr. R. de Rijk, dhr. A. Oude Lansink (allen studenten van de LUW), mw. K. Geertjes en dhr. H.J. Kelholt (beide van de afdeling AEOS van LEI-DLO) en dhr. B. Kamphuis (afdeling Structuuronderzoek van LEI-DLO).

Vanuit het Ministerie van LNV hebben dhr. P. Vaandrager (DIH), dhr. J.P. Pluim Mentz (DG-LaVo) en mw. P. Berkhout (DIA) de voortgang van het onderzoek bewaakt. Een woord van dank gaat ook uit naar dhr. P. Keet (MLNV-DOCIN) die de zoekacties in de internationale databanken heeft verricht, en naar de heren Geurten en Braakenburg (landbouwattachees te Wenen, respectievelijk Warschau), die de studiereizen naar Hongarije en Polen mede hebben georganiseerd.

Hoofd van de afdeling
Algemeen Economisch Onderzoek
en Statistiek,

J.H. Post

Den Haag, februari 1992

SUMMARY

Two of the East European countries where reforms have taken place relatively early and drastically, are Hungary and Poland. Both countries are also relatively important agricultural producers, and in these two countries high hopes are being placed upon the capacity of the agricultural sector to earn the so desperately needed foreign currencies. However, whether agriculture in Hungary and Poland is or will be able to meet these expectations, is still a matter of great uncertainty.

The purpose of this desk-study, that was conducted at the request of the Dutch Ministry of Agriculture, Nature Management and Fisheries, was to gather information about the comparative advantages and disadvantages of the agricultural sector (primary agriculture as well as food industry). The main resources for this investigation were national (i.e. Hungarian and Polish) and international figures and literature on the agricultural sector and agricultural trade relations of Hungary and Poland. Since there is no single and unambiguous way to establish a country's competitive strength, a variety of policy and trade related indicators that have a more or less strong bearing upon comparative advantages and disadvantages have been collected and calculated.

The general picture of the food economy in Hungary and Poland is that its international competitiveness has declined over recent years. That is, if we consider a nation's capability to support domestic agricultural production as one of the determining factors behind comparative advantages. In Hungary, producer prices of the dominant products have long been around or even substantially below world market price levels. In the course of the Eighties, however, this comparative advantage has disappeared for most products, due to a decline in government support to the sector and to the many financial and economic uncertainties that were the inevitable side-effect of political reforms. In Poland, these developments occurred as well and merely aggravated the already meagre competitiveness of the sector.

A less aggregated overview of the state of the food economy in recent years reveals that food industries generally belong to the least competitive branches within the economy of Hungary and Poland. Particularly in Poland this is partly the result of the rather poor performance of primary agriculture, in terms of the price and quality of its output to the food industry. But, and this goes for the Hungarian food industry as well, inefficiencies in processing and in the logistics of food products, and a shortage of investment funds contribute also to the image sketched above.

It is therefore of little surprise that an investigation after the competitiveness of individual agricultural and food products reveals that only a few of these products can be labelled as being more or less competitive. For Hungary these products are apples, wine, wheat, and poultry and pig meat. For Poland these are apples, soft fruits, mushrooms, potatoes, oilseeds, and poultry meat. Particularly weak positions are being held by sugar, barley, tomatoes, beef and dairy products in Hungary, and grain (products), tomatoes, pig meat, and dairy products in Poland.

It is recommended that further research into the competitiveness of the agricultural sector and the food industry in Hungary and Poland concentrates on its individual branches. Furthermore, considering the relatively small amount of information that is available to (Western) researchers who want to conduct a desk-study like this one, it is doubtful that a similar study for other Eastern European countries will prove beneficial. The only exception may be (the food economy of) Czecho-Slovakia, for which sufficient data and literature seem available.

1. INLEIDING

1.1. Achtergronden en doel van het onderzoek

De afgelopen jaren zijn er in de Oosteuropese landen grote politieke en economische veranderingen opgetreden. De verhoudingen tussen deze landen en de Westerse wereld zijn daardoor radicaal veranderd. Terwijl de relaties in het verleden werden gekenmerkt door scherpe ideologische tegenstellingen wordt nu samenwerking en handel nagestreefd.

Ook op landbouwgebied zijn de handelsrelaties van de EG en Nederland met Oost-Europa in een ander daglicht komen te staan. In het kader van een associatie-akkoord zijn eind 1991 afspraken gemaakt over ruimere toegang voor Poolse, Hongaarse en Tsjechische landbouwprodukten tot de EG. Omgekeerd leidde de als gevolg van een liberaler landbouw- en handelsbeleid verminderde bescherming aan de grenzen van genoemde landen tot meer mogelijkheden voor export uit de Gemeenschap.

De politieke en economische omwenteling in Oost-Europa hebben grote gevolgen voor de structuur en de ontwikkeling van zowel de primaire landbouw als de voedselindustrie. De hervormingen zijn gericht op verbetering van de efficiëntie en produktie voor de markt. Het eindresultaat van deze hervormingen hangt vanzelfsprekend af van de weg die men bewandelt. De uitgangspositie is evenwel van grote invloed. In deze rapportage wordt die uitgangspositie van de landbouwproduktiekolom in Hongarije en Polen - de twee belangrijkste Oosteuropese handelspartners van de EG - geanalyseerd om een beeld te krijgen van de sterke en zwakke kanten ervan. Deze analyse wordt eveneens op produktniveau uitgevoerd. De produktrapportage dient als basis voor de inschatting van het concurrerend vermogen van de individuele produkten.

1.2. Aanpak van het onderzoek

Het onderzoek bestond formeel uit drie opeenvolgende stappen, te weten datacollectie (kwantitatieve en kwalitatieve informatie vergaren), systematiseren en verwerking van informatie, en rapporteren.

De belangrijkste bronnen voor kwantitatieve informatie waren de USDA (Economic Research Service en Foreign Agricultural Service), de FAO (Production Yearbook, Trade Yearbook, Land Use en Supply Balance Sheets), EUROSTAT/EXMIS (EG-handel), nationale statistieken (het 'CBS' en het 'LEI' van Hongarije (KSH en AKI) en Polen (GUS)), en enkele andere internationale statistieken (o.a. World Tables van de World Bank). Veel (los) cijfermateriaal is gevonden in Agra Europe's uitgave 'East Europe & USSR - Agriculture and Food. Het cijfermateriaal uit deze bronnen is bijeengezet in spreadsheet-bestanden (Lotus 1-2-3), teneinde berekeningen uit te kunnen voeren. Deze spreadsheets zijn geënt op USDA/ERS-diskettes met 'facts and figures' van de landbouw in Oosteuropa 1). De databank die nu op het LEI aanwezig is, bevat evenwel aanzienlijk meer en - vooral voor Hongarije en Polen - recentere data. De belangrijkste statistische bewerkingen van het materiaal bestonden uit de constructie van Balassa-indexen (zie bijlage 1), indexen voor de relatieve exportoriëntatie (bijlage 2), partiële-produktiviteitsvergelijkingen (bijlage 3) en handelsbalansen met de EG (bijlage 4).

Een van de belangrijkste bronnen voor meer kwalitatief georiënteerde informatie is de eerder genoemde (maandelijkse) uitgave van Agra Europe.

---

1) *East European Agriculture - 1971-1987*, USDA/ERS, 1989. De begeleidende publicatie is van N.J. Cochrane en M.J. Lambert, *Agricultural performance in Eastern Europe, 1988*, Washington, USDA, 1989.

Dat bleek althans na raadpleging van de literatuur die is getraceerd met behulp van een aantal on-line literatuurdatabanken: 'MLVA' en 'MLVP' van het Ministerie LN&V, 'EVDA' van de EVD, 'Agralin' van Pudoc, en twee internationale databanken (CAB en Dialog). Alle voor het onderzoek relevante literatuurreferenties zijn ondergebracht in één (electronische) kaartenbak (software: Cardbox-plus) en voorzien van eigen trefwoorden en veelal ook van een abstract. 1) Naast de literatuur vormden de gesprekken die gevoerd zijn met vertegenwoordigers van overheid, bedrijfsleven en wetenschap in Hongarije en Polen een rijke bron van informatie.

Afgezien van de betrekkelijk geringe bekendheid met de landbouw in Oost-Europese landen, was het vanwege de specifieke vraagstelling van het onderzoek noodzakelijk om zoveel mogelijk agrarisch-economische informatie te vergaren over Hongarije en Polen. Immers, er bestaat geen allesomvattende indicator waarmee de concurrentiepositie van een sector of produkt (-groep) kan worden bepaald. Voor zover indicatoren beschikbaar zijn voor dit doel, zijn ze alleen zinvol als ze worden aangevuld met, of als aanvulling dienen voor, meer kwalitatieve informatie over de landbouw en voedingsmiddelenindustrie.

De rapportage over het onderzoek is in twee delen gesplitst. Eerst is gewerkt aan een rapport dat zeer sterk gericht is op een analyse van de concurrentiepositie op sector-, bedrijfstak- en produktniveau (het voor u liggende rapport). Hierin wordt in hoofdstukken 2 en 3 voor respectievelijk Hongarije en Polen de drie verschillende aggregatieniveaus behandeld. In hoofdstuk 4 worden enkele conclusies getrokken, en aanbevelingen gedaan voor toekomstig onderzoek op dit gebied.

Vervolgens is begonnen met het opstellen van een LEI-rapport dat meer algemene informatie geeft over de landbouwproduktiekolom in Hongarije en Polen.

---

1) Beide databanken (d.i. de verzameling van spreadsheets en de electronische kaartenbak) zijn overigens, op aanvraag, toegankelijk voor derden.

2. RAPPORTAGE HONGARIJE

2.1. De toestand van de landbouw

De structuur van de landbouw in Hongarije verschilt nogal van die in Nederland. De twee meest essentiële punten van verschil zijn de dominante bedrijfsvorm bij de primaire produktie (in Nederland het gezinsbedrijf, in Hongarije het grootschalige loonarbeidbedrijf) en de mate van segregatie van de produktiekolom (in Nederland sterke scheiding tussen primaire produktie, toelevering en verwerking, in Hongarije veelal samengaan van deze drie segmenten in één complex) 1). Uit tabel 2.1 is af te lezen dat voor het grootschalige landbouwbedrijf in Hongarije de verwerking van agrarische grondstoffen een belangrijke rol speelt. Deze als 'landbouwbedrijven' te boek staande delen van de landbouwproduktiekolom verzorgden in 1989 overigens ruim een kwart van de produktiewaarde van de industrieel bewerkte voedingsmiddelen.

Tabel 2.1 De structuur van de Hongaarse landbouw in 1989

Bedrijfsvorm	Aandeel in:					
	Grond-gebruik	Werkge-legenheid (a)	Produktiewaarde agrarische sector			
			totaal	w.v. primaire landbouw	w.v. voedsel-verwerking	w.v. overige activit.
Staatsbedrijven	11,9	19,5	20,0	60,3	20,3	19,4
Coöperaties	69,4	79,1 b)	56,6	62,8	7,1	30,1
Kleinschalig Overig	) 18,7 c)	1,4	23,4	n.b.	n.b.	n.b.

n.b. = niet bekend.
a) Gebaseerd op 'active earners'.
b) De arbeidsinzet op eigen stukjes grond van coöperatieleden is opgenomen onder 'coöperaties'.
c) Onder andere eigen grond van coöperatieleden.
Bron: KSH (1991)

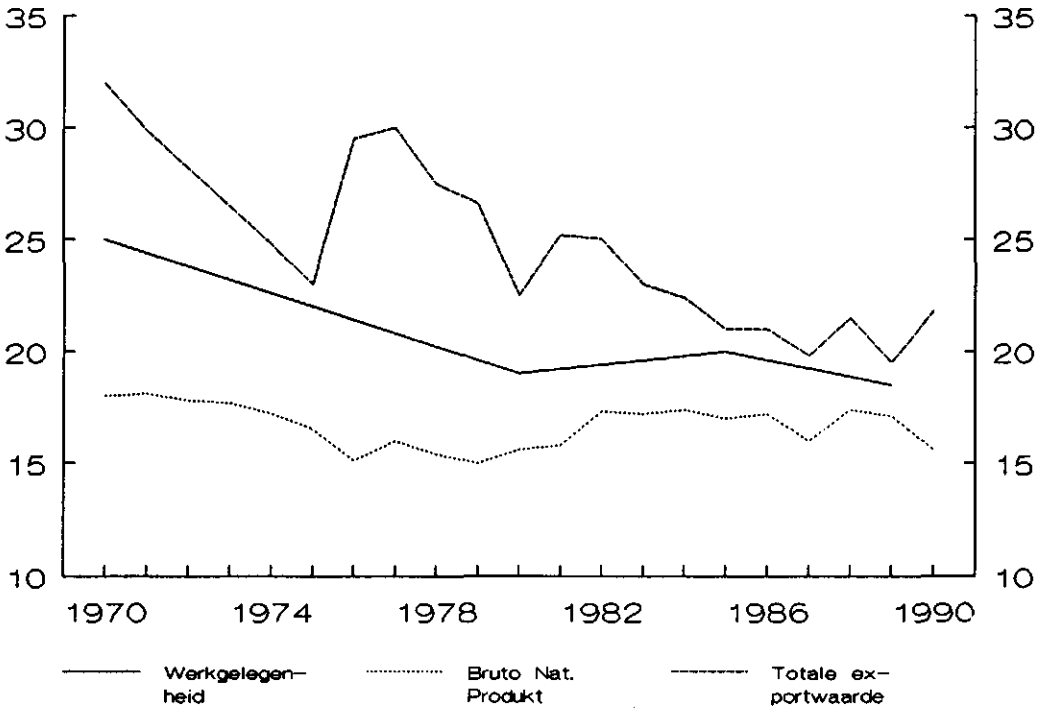
Die - vanuit Nederlands perspectief - typische structuur, samen met de algemeen economische omstandigheden en het overheidsbeleid, is in de afgelopen decennia sterk bepalend geweest voor de performance van de landbouw in Hongarije. Het is daarom nuttig om even stil te staan bij een aantal algemene indicatoren van agrarische ontwikkeling sinds de Tweede Wereldoorlog.

De evolutie van de plaats van de landbouw in de economie is op verschillende manieren weer te geven. Maar het algemene beeld is wel dat de

---

1) Vooral vanwege het tweede verschilpunt moet de term 'landbouw', toegepast op de Hongaarse situatie, anders worden begrepen dan we voor Nederland gewend zijn. Wanneer we in het vervolg spreken over 'de landbouw', worden die onderdelen van de produktiekolom bedoeld die zich bezig houden met de produktie en verwerking van agrarische produkten. In het geval die term de lading niet dekt wordt gesproken van 'primaire landbouw' en 'voedselindustrie'.

sector 'terrein' heeft verloren aan andere sectoren. Zo is het aandeel van de landbouw in de beroepsbevolking in de loop der jaren gestaag afgenomen. Deze relatieve daling van de werkgelegenheid in de landbouw is overigens sterker verlopen dan die van het aandeel in het BNP, hetgeen duidt op een verbetering van de inkomenspariteit met andere sectoren (figuur 2.1).

Figuur 2.1 De landbouwsector in de nationale economie: het landbouwaandeel in de totale werkgelegenheid, bruto nationale produkt en in de totale export (in procenten van totaal)

Bron: LEI-Databank

Uit deze figuur blijkt dat ook het aandeel van de sector in de exportinkomsten van het land in de jaren tachtig beduidend kleiner was dan in het decennium ervoor. Dit is nogal opmerkelijk, omdat nu in Hongarije juist erg hoog wordt opgegeven over de rol van de landbouw in de nationale export 1). Zoals figuur 2.1 laat zien is de relatieve inkrimping van de sector in nationaal-economische termen (BNP, werkgelegenheid) overigens iets geringer geweest dan de daling van het exportaandeel. Alleen dankzij het eveneens gedaalde aandeel in de invoerkosten heeft de landbouw een blijvend positieve bijdrage kunnen leveren aan de handelsbalans.

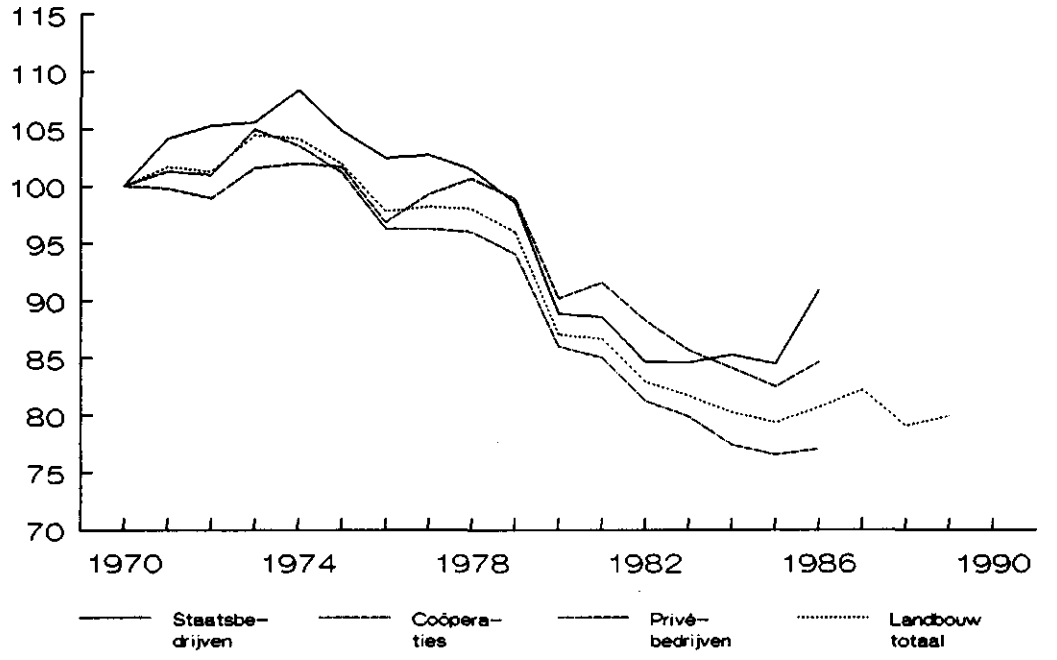
De economische positie van de primaire landbouw ten opzichte van andere sectoren is sinds 1970 ook in een andere opzicht flink veranderd. Wanneer we kijken naar hoe de opbrengstprijzen van de landbouw zich hebben ontwikkeld in verhouding tot de prijzen van de inputs - de sectorale ruilvoet - dan valt op dat er vanaf de tweede helft van de jaren zeventig een verslechtering van de ruilvoet is opgetreden. Een onderverdeling naar be-

---

1) Dit optimisme is deels uit nood geboren. Vrgl. Major (1990): "Hungary is compelled to maintain the value of food exports because - at present - there is no other part of its economy that could replace the foreign currency loss if she were to abandon more than 10 per cent of the least profitable food exports".

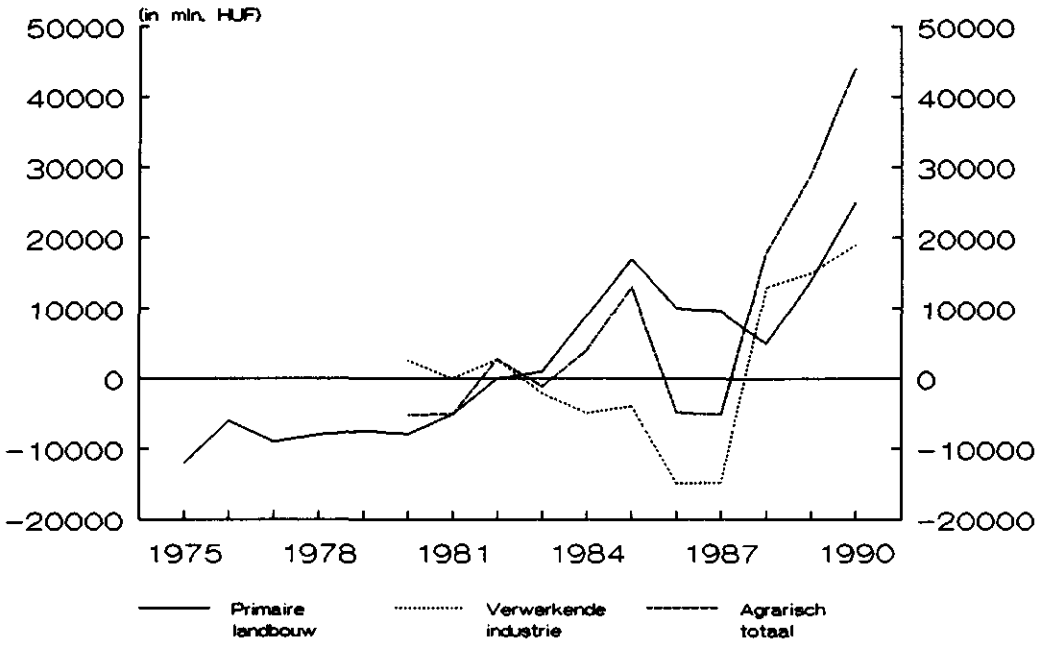
drijfstypen leert dat de ruilvoetontwikkeling voor staatsbedrijven in de primaire landbouw iets gunstiger was dan die voor coöperatieve en privé-bedrijven. In figuur 2.2 is een en ander weergegeven.

Het is duidelijk dat deze figuur een somberder beeld schetst dan figuur 2.1, die een lichte verbetering van de inkomenspariteit deed vermoeden. Deels wordt dit verschil veroorzaakt door statistische onvolkomenheden, deels ook doordat de ruilvoet alleen betrekking heeft op de prijzen van landbouwprodukten enerzijds, en *aangekochte, materiële inputs* anderzijds. De beloning voor arbeid en kapitaal wordt hier dus niet inbegrepen.

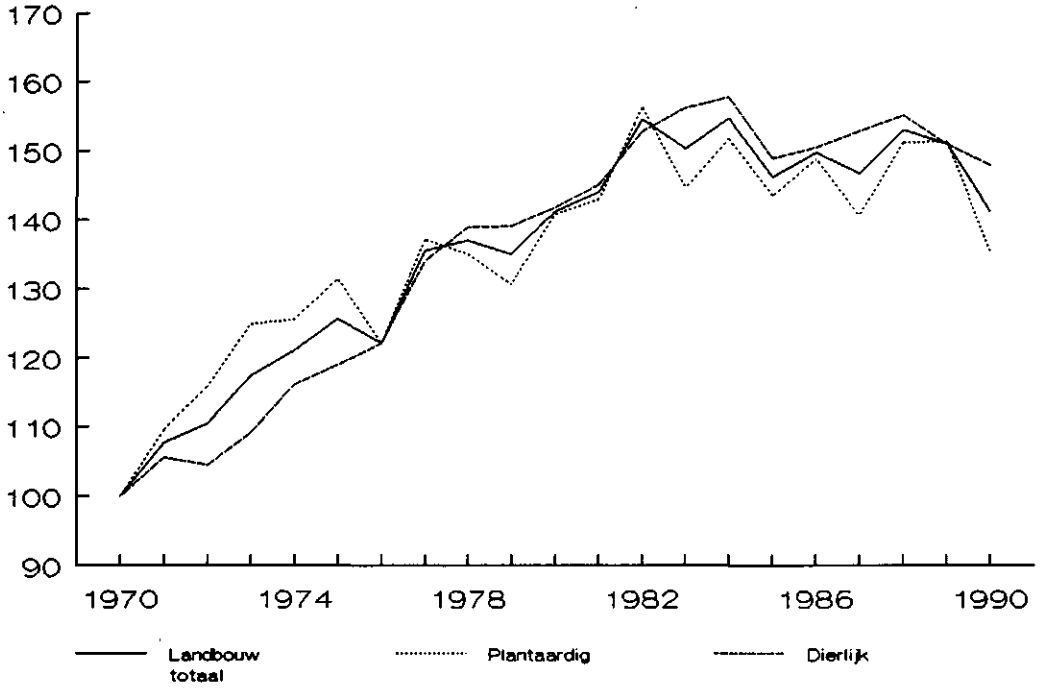

Figuur 2.2 De ontwikkeling van de ruilvoet voor de landbouw, 1970-1989 (index: 1970=100)
Bronnen: Alton, et al. (1989), Lazarcik (1990) en KSH (1991).

Bovendien hoeft een ruilvoetverslechtering niet per se in te houden dat het sectorinkomen terugloopt: zolang de produktiviteit van de inputs minstens zo sterk toeneemt als de ruilvoet verslechtert, zal het agrarisch inkomen in reële termen niet dalen of zelfs kunnen toenemen. Die produktiviteit zou tussen 1971 en 1988 (op basis van drie-jaarlijkse gemiddelden) jaarlijks gemiddeld 1,33% hebben moeten stijgen om geen reële inkomensdaling teweeg te brengen.

Figuur 2.3 Ontwikkeling van de overdrachten tussen landbouw en overheid, naar kolomfase, 1975-1990 (negatief=netto-subsidie)
Bronnen: Borszéki, et al. (1985 en 1988), Csáki en Varga (1990)

Figuur 2.4 De ontwikkeling van het produktievolume in Hongarije; landbouw totaal en plantaardige en dierlijke produktierichtingen, 1970-1990 (index: 1970=100)
Bron: FAO, Production Yearbook

Uit berekeningen van Lazarcik (1990) en Mészáros (1990) blijkt echter dat de groeivoet van de totale produktiviteit van de Hongaarse landbouw 0,75% bedroeg, en die van de non-factorproduktiviteit negatief was.

De ruilvoet is onder andere verslechterd doordat het overheidsbeleid voor de landbouwsector in de loop der jaren minder 'gul' is geworden, en dan in het bijzonder voor de primaire landbouw. Opvallend is dat voor het primaire deel van de kolom de balans van subsidies en belastingen (van overheidswege) jarenlang negatief is uitgevallen (de sector werd dus netto gesubsidieerd), en in het begin van de jaren tachtig positief is geworden. Tussen 1982 en 1987 werd de verwerkende fase in de kolom netto gesubsidieerd, maar daarna trad ook hier een netto belasting op (zie figuur 2.3).

Mede als gevolg van de ruilvoetverslechtering heeft het produktievolume zich in die periode beduidend minder uitbundig ontwikkeld dan in de jaren zeventig (figuur 2.4)

Er kan, getuige het verloop van de produktie-indexen, zelfs worden gesproken van een stagnatie: de groeivoet in de jaren tachtig was amper positief (0,7%) tegen 3,1% in het voorafgaande decennium. Wat dit betreft zijn de verschillen tussen plantaardige en dierlijke produktierichtingen overigens verwaarloosbaar.

2.2. Comparatieve voor- en nadelen van de landbouw; analyse op sectorniveau

2.2.1. Inleidend

De Hongaarse landbouw wordt regelmatig omschreven als een in internationaal verband uiterst competitieve sector. Meer of minder onderbouwde uitlatingen in die richting zijn althans veelvuldig in de literatuur te vinden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat László Vajda, het hoofd van de directie van het Hongaarse ministerie van landbouw die zich met EG-zaken bezig houdt, zich tegenover de verzamelde EG-pers zeer optimistisch uitliet over de marktkansen van Hongaarse landbouwprodukten op de EG-markt. Toch zou de EG-landbouw en -voedingsmiddelenindustrie zich daarover volgens Vajda geen zorgen hoeven maken, want de "export drive" van de Hongaarse landbouw zou voornamelijk betrekking hebben op "novelties and Hungarian specialities", in plaats van op bulkprodukten (EEA, November 1991, nr. 110: 20-22).

Een dergelijk geluid is ook te vinden in Major (1990:17):

> *"Success in crop production is due to a variety of reasons, some physical and others to a more flexible agricultural policy than elsewhere in the former Comecon community. The physical reasons include:*
> *- inherently higher soil fertility, compared to most of Eastern Germany and Poland, of the alluvial soils of the Danube plain;*
> *- better summer weather than further north, providing essential help for high yields per ha of wheat and hybrid maize instead of lower yielding and lower value barley and rye;*
> *- introduction of modern technology supported by willingness to subsidise the price of fertiliser and machinery."*

Ook in het deze zomer gepresenteerde beleidsplan van het Hongaarse ministerie van landbouw wordt zeer expliciet uitgegaan van een sterke concurrentiepositie:

> *"The level of production costs (is) lower, than that of West-European countries with a developed agriculture. It can rely on historically established sets of relations in selling its good quality, biologically valuable products on the global market. In some of its sub-sectors such as various grains and oil seeds -*

the natural advantages and the rational maintaining of existing farm size may provide lasting advantage."
(Ministry of Agriculture and Food, The Government's agricultural policy and program, Budapest, juni 1991;2)

Ofschoon het vaak blijft bij dergelijke 'statements' is er een aantal studies beschikbaar over de internationale concurrentiepositie van de Hongaarse landbouwproduktiekolom. Opvallend is dat er nogal grote verschillen bestaan tussen deze studies voor wat betreft de gehanteerde meet-methode.

2.2.2. Domestic Resource Costs

Eén van de meer uitgebreide studies, die echter alleen betrekking heeft op de voedselverwerkende industrie, is van Hughes en Hare (1991). In deze studie, waarin ook Polen en Tsjechoslowakije worden behandeld, staat één maatstaf centraal, de zogeheten Domestic Resource Costs.

Tabel 2.2 Domestic Resource Costs (DRC) van enkele bedrijfstakken in Hongarije, 1988

	Toegevoegde waarde tegen:		Domestic Resource Costs
	wereldmarkt-prijzen	binnenlandse prijzen	
Vlees, vis en zuivelprodukten	- 5,6	1,4	- 0,26
Vlees & vleesprodukten	- 4,1	- 3,7	(0,90)
Melk & zuivelprodukten	- 7,0	16,4	- 2,33
Pluimvee & eieren	- 7,7	- 7,0	(0,91)
Fruit- & groente-produkten *)	- 7,7	4,4	- 0,57
Oliën & vetten	- 4,5	5,2	- 1,17
Graanprodukten	.	.	1,21
Suiker & zoetwaar-produkten	.	.	5,03
Andere voedingsmiddelen	.	.	n.b.
Dranken	.	.	2,53
Kunstmest & bestr.middelen	- 8,3	21,7	- 2,62
De 'best scorende' bedrijfstakken:			
Schoeisel	49,4	26,5	0,54
Leerprodukten	41,1	27,0	0,66
Cement	44,4	33,7	0,76
Kleding	48,4	37,8	0,78

. = niet gegeven in bron.
* 'Canned food'.
Bron: Hughes en Hare, 1991 (p. 94, 95, en 107)

De DRC is de verhouding tussen de toegevoegde waarde van een bedrijfstak gewaardeerd tegen binnenlandse prijzen enerzijds, en de toegevoegde waarde van de bedrijfstak gewaardeerd tegen wereldmarktprijzen anderzijds 1).

---

1) De gehanteerde 'wereldmarktprijzen' zijn in deze studie de voor Hongaarse exporteurs en importeurs relevante grensprijzen. Een DRC hoger dan één duidt erop dat de binnenlandse produktie internationaal niet

(Wordt vervolgd...)

Voor de Hongaarse industrie als geheel laten de berekeningen van Hughes en Hare zien dat, althans in 1988, ruim 20% van de produktiewaarde kwam van bedrijfstakken met een negatieve toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen, en ruim 60% van bedrijfstakken met een Domestic Resource Cost (DRC) tussen 0 en 1,5. Opvallend is dat de voedselverwerkende bedrijfstakken vergelijkenderwijze slecht uit de bus kwamen: het merendeel ervan had een negatieve DRC of een negatieve toegevoegde waarde (tegen binnen- en/of wereldmarktprijzen). Ook een voor de landbouw belangrijke input-industrie, de producenten van kunstmest en bestrijdingsmiddelen, had overigens een zeer negatieve DRC (tabel 2.2).

Bij de interpretatie en beoordeling van deze cijfers moet evenwel worden bedacht dat het hier om een momentopname gaat; alleen het jaar 1988 is doorgerekend, hetgeen bovendien veel schattingswerk vereiste 1). De enige - spaarzame - informatie over de DRC van primaire landbouwprodukten is te vinden in Mészáros (1991). Deze onderzoeker beperkt zich wat dit betreft echter tot de volgende mededelingen:

> *"(..) wheat had the highest comparative advantage having domestic resource costs of 28 Forints per one US dollar value added. In crop production maize and sunflowerseed (40-43 Forints per dollar), in livestock production white cream cheese, mutton and sheep meat (41, 58, 52 Forints per dollar, respectively) had favorable DRC-measures (..)"*

Een citaat dat de - door de auteur onvermeld gelaten - voorkennis vereist dat de officiële wisselkoers van de Forint-USDollar in 1989 tussen de 54 en de 60 schommelde.

2.2.3. Revealed Comparative Advantage

Een enigszins verwante methode is die van de (berekening van de) zogeheten Revealed Comparative Advantage (RCA-) index, ook wel de Balassa-index genaamd (naar de 'uitvinder' ervan). De RCA-index is net zo lastig te interpreteren als de DRC, omdat het om dubbele ratio's gaat. Bij deze index wordt het aandeel van het exportwaarde van een goed van land X in de werelduitvoer van dat produkt, gerelateerd aan het aandeel van de totale export (of van een grotere groep van produkten) van land X in de totale werelduitvoer (of van groep van produkten)). (Meer uitleg over deze index is te vinden in bijlage 1.) Voor een selectie van landbouwprodukten c.q. voedingsmiddelen is deze benadering gevolgd bij het derde deel van deze studie (zie hoofdstuk 3). Studies die op deze methode zijn gebaseerd, richten zich vaak op individuele produkten (of kleine produktgroepen), niet op complete sectoren.

Een voorbeeld van een studie waarin RCA-indexen voor Hongarije zijn berekend is die van Tovias (1991). Hierin is evenwel een afwijkende definitie gehanteerd: in plaats van de Hongaarse handel te relateren aan de we-

---

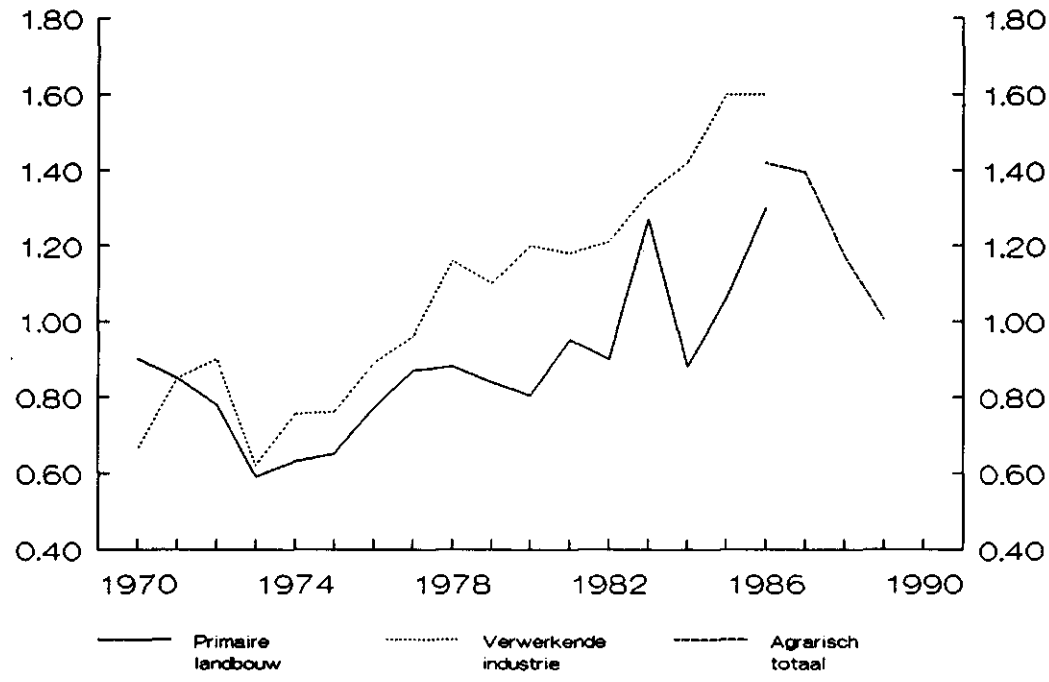
1)(...vervolg)
competitief is. Dat is ook het geval als de netto-toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen negatief is, en derhalve de DRC ook negatief wordt. In dat laatste geval maakt de bedrijfstak teveel gebruik van relatief dure binnenlandse inputs. Overigens leggen Hughes en Hare, o.a. vanwege de moeizame bepaling van een 'juiste' wisselkoers, de grens tussen wel en niet competitief zekerheidshalve niet op 1, maar op 1,5.

1) Naar eigen schrijven werken de auteurs inmiddels aan een update van het onderzoek.

reldhandel, is de EG-invoer als referentie genomen. Uit de studie van Tovias komt naar voren dat voor een aantal agrarische produkten de Hongaarse RCA-index op de markt van de EG-10 in de afgelopen jaren flink is toegenomen (vlees, voedergranen, sappen, dierlijke vetten, zonnebloemzaadolie en ook oogstmachines). Voor andere, ook agrarische, produkten is de RCA juist verslechterd (rundvee, jams, peper). Daarnaast laten de RCA-indexen zien dat Hongarije veel te duchten heeft van (de toetreding tot de EG van) de Spaanse landbouw (vlees, fruit, sappen, groenten en wijn).

2.2.4. Protectiemaatstaven

Een heel andere benadering voor de bepaling van de concurrentiekracht van de landbouwsector wordt gevolgd door onderzoekers van het Hongaarse LEI, het AKI. Hun methode stoelt op twee onderling nauw samenhangende maatstaven: de nominale protectiecoëfficiënt (NPC = verhouding tussen de binnenlandse prijs en de wereldmarktprijs), en de Producenten-Subsidie-Equivalent (PSE = de steun aan producenten, veelal uitgedrukt als % van produktiewaarde). De meest onderscheidende uitkomsten van berekeningen van deze maatstaven zijn respectievelijk al of niet groter dan 1 (indien groter, dan 'niet competitief'), en positief of negatief (indien negatief, dan worden producenten netto-belast).

Figuur 2.5 De nominale protectiecoëfficiënt voor de primaire landbouw (8 produkten), de verwerkende sector (8 produkten) en agrarisch totaal (16 produkten), 1970-1989

Bronnen: Mészáros, etc. (1988), en Csáki en Varga (1990); de laatste bron is gebruikt voor een schatting van de NPC voor agrarisch totaal 1986-1989.

Omdat een lange reeks niet kon worden verkregen voor de PSE's wordt, ter illustratie, in figuur 2.5 alleen de NPC gegeven voor de landbouw als geheel, en voor twee onderverdelingen ervan. Het algemene beeld dat hieruit naar voren komt is duidelijk: voor zover de NPC daar een goede maatstaf voor is, is de internationale concurrentiepositie van zowel de primaire als

de verwerkende fase van lieverlee achteruit gegaan, en voor de verwerkende fase in de tweede helft van de jaren tachtig zelfs omgeslagen van een (lichte) voorsprong op derden in een flinke achterstand. Wat dit betreft komen de studies van Hughes en Hare (1991) en die van het AKI dus met elkaar overeen, ondanks het verschil in gehanteerde methode.

2.3. Comparatieve voor- en nadelen van de landbouw- en voedselproduktie; analyse op produktniveau

2.3.1. Inleiding

Van minstens even groot belang als de concurrentiepositie op sectorniveau is die op het niveau van individuele produkten. Zoals uit het voorgaande deel al bleek is het niet mogelijk om ondubbelzinnige uitspraken te doen over de feitelijke dan wel potentiële concurrentiekracht van de sector als geheel - of fasen van de kolom - en dit geldt voor individuele produkten in gelijke mate. De second-best oplossing hiervoor is om op basis van een analyse van meerdere indicatoren een oordeel te vellen over hoe een individueel produkt zich staande zou kunnen houden op de internationale markten. Van die indicatoren heeft een aantal zuiver betrekking op agronomische karakteristieken van de binnenlandse produktie; andere hebben meer betrekking op marktkundige zaken. In bijlagen 1 t/m 3 worden per produkt kwantificeringen gegeven voor alle drie indicatoren. Hierin wordt ook een uitleg gegeven van de in dit deel veelvuldig genoemde 'Balassa-index' en 'relatieve exportoriëntatie', waarvan in bijlage 1, respectievelijk bijlage 2 het gemiddelde over 1986-1990 wordt gegeven voor Hongarije, Polen, Nederland, de EG-9 en de hoogst 'scorende' EG-lidstaat. Een dergelijke vergelijking wordt ook gehanteerd in bijlage 3, waar partiële produktiviteiten van enkele produkten worden weergegeven (gemiddelden van 1986-1989). In bijlage 4 wordt de handelsbalans van Hongarije en Polen met de EG(-9) c.q. Nederland weergegeven, en bijlage 5 geeft een vergelijkend overzicht van de produktie van een aantal produkten in Hongarije, Polen, Nederland, Frankrijk en de BRD.

2.3.2. Tuinbouwprodukten

2.3.2.1. Fruit algemeen

Hongarije is al enkele decennia ruim zelfvoorzienend in fruit. Niet alleen zijn de produktie-omstandigheden (bodemkwaliteit, klimaat) gunstig, ook de organisatie van de produktiekolom is, in vergelijking met veel andere Oosteuropese landen, goed te noemen. Mede als gevolg van het gevoerde overheidsbeleid bestaat er een vrije goede samenwerking tussen coöperaties, staatsbedrijven en privé-bedrijven, zowel bij de produktie en verwerking als bij de afzet. Ofschoon de appelteelt (en -verwerking) nog de boventoon voert, lijkt een groot aantal andere fruitprodukten gestaag in belang te winnen. Vooral de teelt van pruimen en frambozen is sterk in opmars, een groei die hoofdzakelijk gedragen wordt door de (kleinschalige) privé-bedrijven. De privé-sector neemt nu ongeveer 60% van de totale fruitproduktie voor zijn rekening. De verwachtingen over de exportmogelijkheden van de fruitsector zijn hoog gespannen, maar er moeten nogal wat problemen opgelost worden voordat een substantiële exportgroei kan plaatsgrijpen. De belangrijkste knelpunten in de primaire segmenten zijn momenteel:

- de over het algemeen verouderde aanplant: bij een aantal produkten zijn investeringen in nieuwe aanplant erg lang achterwege gebleven. Dit geldt het sterkst voor de perziken- en de abrikozenteelt. Gunstige uitzonderingen zijn vooralsnog de appel- en de pruimenteelt;
- de omvang van de privé-bedrijven: een levensvatbaar fruitteeltbedrijf

zou tussen de 5 en 10 hectare groot moeten zijn, maar er zijn slechts weinig privé-bedrijven van die omvang. Fruitteelt als nevenarbeid maakt nog steeds de dienst uit.

- assortiment en kwaliteit: ofschoon het assortiment nu nog zeer breed is, lijkt er sinds enkele jaren een tendens van versmalling te zijn opgetreden (met name de produktie van peren, abrikozen en perziken is achteruit gegaan). Toegang tot andere markten dan die van Oost-Europa en de (voormalige) Sovjet-Unie vergt betere kwaliteit en kwaliteitscontrole.

De belangrijkste knelpunten in de verwerkende sector hangen grotendeels met de bovenstaande samen. De internationale concurrentiepositie van de fruitverwerking is vrij zwak en kan alleen worden verbeterd door goedkopere en efficiëntere aanvoer van bovendien kwalitatief hoogwaardiger (of: minder laagwaardige) grondstoffen.

2.3.2.2. Appels

De appelteelt is een van de belangrijkste onderdelen van de Hongaarse fruitproduktie, onder meer door de goede agronomische omstandigheden (bodemkwaliteit en klimaat). Hongarije is dan ook meer dan zelfvoorzienend voor appels (ruim 150%). Het aandeel van de (netto-)export in de produktie is zelfs vrij hoog (meer dan een-derde). Ruim een kwart van de exportwaarde aan fruit en fruitprodukten is direct of indirect afkomstig van de appelteelt.

De exportoriëntatie van de appelproduktie is erg hoog (378%), terwijl ook de Balassa-index opvallend sterk is (519, tegen 109 voor Nederland en 366 voor Italië). Het laatste cijfer wijst op een sterke concurrentiepositie. De appelexport is recentelijk evenwel sterk nadelig beïnvloed door het grotendeels wegvallen van de vraag uit de voormalige Sovjet-Unie. Maar ook het exportvolume naar de EG is in de loop van de jaren tachtig afgenomen; doordat de exportprijs zich relatief gunstig ontwikkelde, heeft dit minder grote gevolgen gehad voor de waarde van de export naar de EG.

Hoewel de produktie voor meer dan 50% plaatsvindt op grootschalige bedrijven (staats- en coöperatieve bedrijven), is de privé-sector hier sterk in opkomst. Veel grote bedrijven zijn in de afgelopen twee tot drie jaar in financiële problemen gekomen, voornamelijk doordat de exportopbrengsten sterk terug liepen. De privé-sector is vooralsnog zeer kleinschalig. Deeltijdarbeid is hier dominant.

Het beeld voor de toekomst is vrij somber. Ook in deze bedrijfstak zal de structuur in de komende jaren sterk veranderen, maar het is zeer de vraag of er voldoende levensvatbare bedrijven overblijven om de in potentie goede produktie-omstandigheden uit te buiten.

De export naar de EG is in de loop van de jaren tachtig aanzienlijk afgenomen. De handelsbalans is weliswaar ruim positief, maar was in de eerste helft van de jaren tachtig ruim het dubbele van die in de tweede helft (zie ook bijlage 4).

2.3.2.3. Groenten

Hongarije is ruim zelfvoorzienend in groenten (gemiddeld 170% over 1986-1989). Van de binnenlandse afzet van de groenteproduktie werd eind jaren tachtig ongeveer de helft bestemd voor verwerking - in de 'canning and freezing' industrie (Dénes, 1991). De verwerking op zijn beurt moet geheel op binnenlands aanbod draaien, omdat invoer van bevroren voedsel(-grondstoffen) vooralsnog niet mogelijk is (NN, april 1991). Als gevolg van een flinke achteruitgang van de vraag vanuit de (voormalige) Sovjet-Unie is het aandeel van de verwerking in de produktie naar alle waarschijnlijkheid sterk toegenomen (Dénes, 1991).

Kleinschalige privé-bedrijven nemen het belangrijkste deel van de produktie voor hun rekening, maar doorgaans staan deze bedrijven in nauwe ver-

binding met collectieve of staatsbedrijven. Het overgrote deel van de groenten wordt in de volle grond geteeld. Een vrij bescheiden areaal is beschut met plastic of glas.

Het groenten-assortiment is weliswaar vrij breed, maar de tomatenteelt domineert sterk: in 1989 had deze een aandeel in de totale groentenproduktie van ruim 20%. Groene erwten vormen het tweede groente-gewas, met een aandeel van 18%. Kool, wortelen en uien hadden te zamen een aandeel van 27%. De groene paprika, waarvan de verwachtingen in termen van exportpotentieel hoog gespannen zijn (Forgasc en Kárpáti, 1990), nam met een produktie van 142.000 ton (ca. 7%) een bescheiden positie in. Dit produkt wordt nagenoeg alleen op privé-bedrijven verbouwd.

De tomatenteelt is sterk gericht op export: de zelfvoorzieningsgraad bedroeg gemiddeld over 1986-89 bijna 150%. De Balassa-index is evenwel erg laag (3, tegen 497 voor Nederland).

De handel in groenten tussen de EG en Hongarije is niet onaanzienlijk. De balans over 1986-90 was voor Hongarije ruim positief: HFL 95 mln. Nederland is hierbinnen een onbelangrijke handelspartner. Dat geldt overigens niet voor het uitgangsmateriaal voor de Hongaarse groenteteelt: de export van groentezaden uit Nederland is al enkele jaren flink stijgende.

2.3.2.4. Overige tuinbouw

Over andere tuinbouwprodukten is erg weinig bekend, om de eenvoudige redenen dat deze binnen de Hongaarse landbouw van zeer marginale betekenis zijn én vrijwel volledig tot het domein van de privé-bedrijven behoren. Zelfs de 50 hectare glasbloemen die formeel in handen zijn van de staat, wordt in de praktijk bewerkt en beheerd door de lokale gemeenschap. Daarnaast is er één zeer grote particuliere onderneming - met maar liefst 25 hectare glasbloemen - die vooral voor de export werkt. Ofschoon de binnenlandse vraag naar bloemen in de afgelopen jaren is gestegen, is het glasareaal (voor bloementeelt) afgenomen. Naast de teelt onder glas is er zo'n 200 ha bloementeelt onder plastic, die bewerkt wordt door individuele producenten. Hun gezamenlijk afzet is overigens wel gecentraliseerd, namelijk bij twee coöperaties.

Sinds 1989/90 is de concurrentie van bloemen uit Nederland sterk toegenomen, met als gevolg dat vanuit deze bedrijfstak veel druk wordt uitgeoefend op de Hongaarse overheid om invoerbeperkende maatregelen te treffen (Schmidt, mondeling). Hier staat tegenover dat Hongarije voor de EG een belangrijke aanbieder is van bloemenzaden. De handelsbalans van Hongarije met de EG-9 voor alle tuinbouwzaden gezamenlijk is al enige jaren (net) positief. Gemiddeld over 1986-90 exporteerde Hongarije voor HFL 18,3 mln. naar de EG-9, en importeerde het voor HFL 17,1 mln aan tuinbouwzaden. De balans met Nederland was evenwel negatief (HFL - 4,0 mln.).

2.3.3. Akkerbouwprodukten

2.3.3.1. Aardappelen

De aardappelsector is van gering belang binnen de Hongaarse landbouw: ongeveer 3 procent van de agrarische produktiewaarde komt van de aardappelteelt. Het overgrote deel van de aardappelproduktie (meer dan driekwart) vindt plaats in de privé-sector: de kleinschalige bedrijven.

Verwerking vindt nauwelijks plaats (volgens FAO-data is de industriële verwerking althans verwaarloosbaar gering). De produktie schommelt al enige jaren rond het niveau van volledige zelfvoorziening. Een vrij aanzienlijk deel (meer dan 15%) is bestemd voor uitgangsmateriaal; een percentage dat in Nederland veel lager is (ruim 7%). Van het binnenlands verbruik wordt iets minder dan de helft direct geconsumeerd. Het hoofdelijk verbruik - van ruim 50 kg/hoofd per jaar) ligt nogal laag. Zo ligt het hoofdelijk verbruik

in Tsjecho-Slowakije en Nederland ongeveer 60% hoger. En begin jaren zestig bedroeg het hoofdelijk verbruik nog ruim 90 kg/jaar; een afname die veel sterker is dan in menig ander Europees land. Aangenomen mag worden dat het ontbreken of althans niet goed tot ontwikkeling komen van een verwerkende industrie, sterk bijdraagt aan dit relatief lage verbruikscijfer.

De Hongaarse export naar de EG is verwaarloosbaar, maar de invoer uit de EG niet: gemiddelde over 1986-1990 was hier bijna HFL 7 mln. mee gemoeid. Die invoer bestond overigens bijna geheel uit pootaardappelen uit Nederland.

2.3.3.2. Suiker

De suikerproduktie in Hongarije is voornamelijk bestemd voor de binnenlandse markt. Vooral in de jaren tachtig is de produktiegroei ongeveer gelijk geweest aan de groei van de binnenlandse vraag. Dit kwam vooral door rentabiliteitsproblemen: terwijl de staatsaankoopprijzen in de periode 1980-1988 27% stegen, namen de produktiekosten met 74% toe (EEA, jan.199). De zelfvoorzieningsgraad zit dan ook net boven de 100% en het is inmiddels zelfs officieel overheidsbeleid geworden dat deze situatie niet hoeft te veranderen (The Government's agricultural policy and program, juni 1991). Getuige de erg lage Balassa-index (15, tegen 133 voor EG-9) is er vooralsnog inderdaad weinig reden om serieus aan exportproduktie te gaan denken. Ook de hoge NPC voor suiker in de jaren 1978-1988 wijst in die richting (schommelend tussen 1,3 en 3,3) (Borszéki, et al, 1988 en Mészáros, 1991). Wanneer het suikerbietenareaal niet verandert, ligt evenwel een aanzienlijke produktiestijging in het verschiet: de produktie per hectare ligt zo'n 25% onder het gemiddelde voor EG-9 (zie bijlage 3).

Toch wordt de suikerindustrie door Hughes en Hare (1991) aangewezen als een van de weinige onderdelen van de voedselindustrie die met een positieve toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen werken. Opvallend is voorts dat het privatiseringsproces in de verwerkende segmenten van de kolom het snelst verloopt bij de suikerindustrie. De belangstelling van buitenlandse investeerders is hier althans het eerst in daden omgezet (FAS, 1990:HU1025 en EEA, mei 1991).

Ongeveer een kwart van het (geringe) suikerexportvolume gaat naar de EG, en de omgekeerde import is nauwelijks van betekenis (zie ook bijlage 4).

2.3.3.3. Oliezaden

De produktie van oliezaden bestaat voor het overgrote deel uit zonnebloemzaden. Daarnaast worden ook sojabonen verbouwd (12% van de oliezadenproduktie). De produktie is in de jaren tachtig sterk gegroeid. Als oorzaken hiervoor kunnen worden genoemd de gunstige weersomstandigheden met voldoende zon en regen en de goede bodemgesteldheid. Dat het weer een belangrijke factor speelt blijkt uit de daling van de produktie van oliezaden met 10% ten gevolge van droogte tijdens de zomer van 1990 (Major, 1990). Voor oliezaden is Hongarije meer dan zelfvoorzienend en netto-exporterend. In de tweede helft van de jaren tachtig exporteerde Hongarije gemiddeld zo'n 17% van de produktie van bijna 1 miljoen ton. De export van oliehoudende zaden naar de EG bedroeg in 1989 74.000 ton, maar dit liep in 1990 terug naar ruim 57.000 ton. Het gemiddelde exportvolume was in de eerste helft van de jaren tachtig bij 50.000 ton per jaar. Hongarije exporteert ook veel plantaardige oliën: zo'n 60-70% van de totale produktie wordt op de internationale markten verkocht (Nemeth, 1991).

Over het concurrerend vermogen van de Hongaarse oliezadensector bestaat geen eenduidigheid maar de studies die de oliezadensector een goede concurrentiepositie toedichten zijn in de meerderheid. Hughes en Hare (1991) berekenen een negatieve toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen voor de oliën en vetten industrie, hetgeen wijst op een slechte concurren-

tiepositie. Volgens Mészáros (1987 en 1991) bestonden echter zowel in 1983 als in 1989 duidelijke comparatieve voordelen voor zonnebloemzaad. Bovendien zou de producentenprijs voor zonnebloemolie beneden het wereldmarktprijsniveau hebben gelegen. Ook Varga (1988) en Tovias (1991) geven hoog op van de concurrentiepositie van de sector. Uit de studie van Tovias blijkt dat de afgelopen jaren de Balassa-index voor zonnebloemolie op de markt van de EG is toegenomen. Ook uit de eigen berekeningen blijkt dat Hongarije hoog scoort bij de Balassa-index op exportbasis: 61, tegen 17 voor EG-9 (zie bijlage 1).

De export naar de EG is in de jaren tachtig enigszins toegenomen en bedroeg gemiddeld over 1986-1990 HFL 58 mln. Daar stond een zeer kleine invoer tegenover (zie bijlage 4).

2.3.3.4. Granen algemeen

De graansector (teelt plus verwerking) is een van de sterkere onderdelen van de landbouwproduktiekolom van Hongarije. De zelfvoorzieningsgraad ligt ruim boven de 100, en tot ver in de jaren tachtig lag de producentenprijs voor de meeste granen onder de wereldmarktprijs. De kracht lijkt evenwel vooral in de primaire fase te liggen: als gevolg van de grote schaal van de bedrijven, de relatief goede (want flexibele) organisatie daarvan, en de intensieve ontwikkeling en toepassing van nieuwe produktietechnieken, worden hoge fysieke produktiviteitscijfers gehaald, zeker in vergelijking met andere Oosteuropese landen. Ook voor Westeuropese begrippen worden goede hectare-opbrengsten, met uitzondering van die van rogge (zie bijlage 3). Toch ligt de Balassa-index niet erg hoog: 98, tegen 94 voor EG-9 en 177 voor Frankrijk (zie bijlage 1). Dit komt voornamelijk doordat voor een aantal granen de import aanzienlijk is. Dit weerspiegelt zich in de in vergelijking met de EG-9 vrij lage relatieve exportoriëntatie van 87 (EG-9: 122; zie bijlage 2).

Terwijl tarwe momenteel in alle opzichten de dominante graansoort is, wordt van overheidswege nagestreefd de teelt van andere granen te bevorderen. Dit geldt in het bijzonder voor die granen waarvoor Hongarije nettoimporterend is, zoals gerst, millet, sorghum en boekweit. In 1991 was er al een verschuiving waar te nemen in het nationale bouwplan van tarwe naar gerst (vooral brouwgerst).

De handelsbalans voor graan met de EG-9 en Nederland is, in elk geval sinds 1980 positief voor Hongarije; althans wanneer deze balans in geldeenheden wordt uitgedrukt (zie bijlage 4). In handelsvolumes gerekend, was de balans gemiddeld over 1986-1990 negatief. Deze tegenstelling wordt onder ander veroorzaakt doordat in het exportpakket van Hongarije meer hoogwaardige graanprodukten zitten, zoals zaaigranen.

2.3.3.5. Tarwe

Tarwe (en de afgeleide produkten) is verreweg de belangrijkste graansoort van Hongarije; het vertegenwoordigt ruim drie-kwart van de produktiewaarde van graan- en graanprodukten, en - in de tweede helft van de jaren tachtig - bijna 9 procent van de totale agrarische exportopbrengsten. Ongeveer de helft van de tarweproduktie wordt gebruikt voor veevoederdoeleinden.

De producentenprijzen lagen vanaf 1971 - in elk geval tot en met 1989 - beduidend onder het wereldmarktprijspeil. Zo bedroeg de nominale protectiecoëfficiënt in 1989 maar liefst 0,47. Dankzij de in internationaal opzicht hoge produktiviteit (en - kennelijk - lage produktiekosten) heeft Hongarije een hoge zelfvoorzieningsgraad, en een sterke exportpositie kunnen bereiken. De relatieve exportoriëntatie bedroeg gemiddeld over 1986-90 125, wat zeer positief afsteekt tegen het cijfer voor EG-9 (-79). Op de Balassa-index scoort tarwe eveneens hoog (150), wat zelfs in vergelijking met de score voor Franse tarwe (200) goed is te noemen. Desondanks is ook

de tarweproduktie sterk nadelig beïnvloed door de algemeen-economische achteruitgang (koopkrachtdaling), de verslechterde (sectorale) ruilvoet en de afzetproblemen op buitenlandse markten. Het produktievolume is in 1990 en 1991 gedaald, en de verhouding tussen de producentenprijs en de wereldmarktprijs verslechterd. Zo lag de gemiddelde producentenprijs in het eerste kwartaal van 1991 op ongeveer USD 100 per ton, tegen een wereldmarktprijs (voor tarwe van gelijke kwaliteit) van USD 70 per ton.

De schaduwzijde van de relatief hoge exportoriëntatie is evenwel dat de sector bijzonder gevoelig is voor veranderingen op de wereldmarkt. Vooral door het sterk terugvallen van de vraag uit de voormalige Sovjet-Unie en de voormalige DDR is een overschotsituatie ontstaan die budgettair niet meer opgevangen kan worden. Het overheidsbeleid zal er voorlopig dan ook op gericht zijn om het tarwe-areaal terug te dringen, ten gunste van het veevoeder-areaal.

De tarwe-handel met de EG is (nog) zeer beperkt van omvang (zie bijlage 4 voor de balans).

2.3.3.6. Gerst

Hongarije is sinds de tweede helft van de jaren tachtig niet meer zelfvoorzienend in gerst. Deels wordt dit veroorzaakt door een aantal slechte oogstjaren (de gebruikte variëteiten zijn nogal gevoelig voor strenge winters), deels door ongunstige prijzen. Het overgrote deel van de produktie wordt gebruikt voor veevoer, en dan in het bijzonder van varkens en kippen. Door een vrij goede oogst in 1991 én doordat de varkens- en kippenstapels in 1991 kleiner waren dan in voorgaande jaren - en de vraag naar gerst uit die hoek dus geringer - komt de zelfvoorzieningsgraad voor 1991 waarschijnlijk ruim boven 100 te liggen. Toch heeft dit nauwelijks een drukkend effect gehad op de producentenprijzen, want de slechte maïsoogsten hebben de prijzen van alle (vervangende) voedergranen hoog gehouden. Om die prijsstijgingen enigszins in toom is de overheid er zelfs toe overgegaan 300.000 ton gerst te importeren. Een aardig detail daarbij is dat geen gebruik is gemaakt van het Export Enhancement Programme van de USDA (die een reductie op de invoerprijs voor Amerikaans graan biedt tot een maximum van 100.000 ton), omdat de prijs van gerst uit Oostenrijk, Duitsland en Polen aanzienlijk gunstiger was.

De gerstproduktie zal in de nabije toekomst gericht blijven op de binnenlandse markt. Gezien de erg lage Balassa-index (31, tegen 220 voor EG-9) zal het moeilijk zijn een rol van betekenis te gaan spelen op de internationale (export)markt. Anderzijds valt evenmin te verwachten dat het huidige invoervolume substantieel zal toenemen.

De waarde van de gerstexport naar de EG lag gemiddeld over 1986-1990 onder de invoerwaarde (zie bijlage 4). De handelsbalans schommelt overigens sterk. Zo was deze in 1989 bijna HFL 5 mln. positief.

2.3.4. Vleesproduktie

2.3.4.1. Algemeen

Ongeveer de helft van de totale produktiewaarde en een derde van de exportwaarde van de landbouwproduktiekolom komt van de veehouderij, waarbinnen vleesproduktie de belangrijkste (finale) activiteit is. Hongarije is ruim zelfvoorzienend in vlees (rond 150%). Binnen de totale kolom is vlees zelfs zó belangrijk dat lange tijd gesproken werd van het 'graan-vlees-verticum': de graanteelt werd goeddeels afgestemd op de behoeften vanuit de vleessector. Onder meer als gevolg van een in de afgelopen tien jaar ontstane technologische achterstand van de vleessector (veehouderij plus verwerking) op de akkerbouwmatige plantaardige sector is die band van lieverlee steeds zwakker geworden. Dit laat zich bijvoorbeeld aflezen aan de ont-

wikkeling van de nominale protectiecoëfficiënt voor levende dieren en voor vlees. Terwijl deze in de jaren zeventig overwegend ver onder één bewoog, is de binnenlandse producentenprijs in de jaren tachtig substantieel boven het wereldmarktprijspeil komen te liggen. De concurrentiepositie van de Hongaars vleessector is dan ook sterk verslechterd, niet alleen ten opzichte van andere producenten, maar ook ten opzichte van andere sectoren (zoals de graansector!). De oorzaak van deze achteruitgang is gelegen in de primaire én in de verwerkende segmenten van de kolom. In de veehouderij heeft het hervormingsproces (nog) niet geleid tot privé-bedrijven van voldoende omvang, terwijl in de staatsbedrijven het investeringsniveau is achtergebleven of althans niet voldoende produktiviteitswinst kon worden geboekt. In de verwerkende sector is het te lage investeringspeil eveneens een belangrijk knelpunt, gecombineerd met een gebrek aan grondstoffen van voldoende kwaliteit. (Borszéki, et al., 1988)

Het is daarom nogal verwonderlijk dat de Hongaarse vleessector in de periode 1986-'90 een vrij hoge score op de Balassa-index heeft weten te realiseren: 311 tegen 186 voor Nederland. Het beschermend overheidsbeleid speelt hierin ongetwijfeld een belangrijke rol, maar ofschoon sinds 1989 de belangrijkste vormen van overheidsondersteuning zijn afgeschaft of sterk gereduceerd, blijkt de Balassa-index voor 1990 aanzienlijk hoger te liggen dan die voor voorafgaande jaren. Dit laatste werd overigens grotendeels veroorzaakt door de gunstige exportontwikkeling van varkensvlees in dat jaar (zie verder in tekst).

Voor de buitenlandse afzet van vlees is de EG een zeer belangrijke markt. De handelsbalans is al vele jaren zeer positief (in 1989 en 1990 meer dan HFL 650 mln.; zie ook bijlage 4). Pluimveevlees neemt ongeveer de helft in van deze export.

2.3.4.2. Rundvlees

Rundvlees is een traditioneel exportprodukt van de Hongaarse landbouw, al is het exportaandeel van de binnenlandse produktie sinds het begin van de jaren tachtig gestaag afgenomen van 49% (over 1991-85) naar 28% (1990). Zowel het (netto-)export- als het produktievolume zijn in die periode gedaald.

Ondanks de ook hoge *relatieve* exportoriëntatie (269) was de Balassa-index van de rundvlees-export van Hongarije over 1986-90 vrij laag (59, tegenover 139 voor Nederland). Juist in de periode was de binnenlandse prijs voor rundvlees aanzienlijk hoger dan de wereldmarktprijs (gemiddeld ongeveer 50% hoger), terwijl die verhouding in vroeger jaren (in elk geval vanaf 1968) omgekeerd was.

Een aanzienlijk deel van de export ging voorheen naar de voormalige Sovjet-Unie. Doordat dit afzetkanaal sterk is gekrompen en de binnenlandse vraag niet toe is genomen is een overschotsituatie ontstaan. Aangenomen mag worden dat het beleid dat gericht is op het terugbrengen van de melkveestapel op korte termijn een verlichting zal betekenen voor de rundvleesmarkt, of ten minste geen verdere verslechtering. Een en ander heeft ervoor gezorgd dat het gemiddelde producentenprijspeil (voor zowel de verwerkers als de veehouders) erg laag is komen te liggen, hetgeen de produktie in de komende jaren alleen maar negatief zal beïnvloeden. Om de prijsdaling enigszins te temperen worden er nog steeds exportsubsidies gegeven op rundvlees, en wel 30% van de exportprijs. De (export-)perspectieven op korte termijn zijn al met al niet gunstig.

2.3.4.3. Varkensvlees

Het kleinschalige privé-bedrijf is in de varkenshouderij in Hongarije sterk vertegenwoordigd: ruim 60% van de varkensstapel bevindt zich buiten de collectieve sector. Het totaal aantal varkens, dat in de jaren tachtig een dalende trend vertoonde, lag in 1990 op iets meer dan de helft van dat

in Nederland. De varkenssector is, met een zelfvoorzieningsgraad van ruim 125%, zeer afhankelijk van exportmogelijkheden. De voormalige Sovjet-Unie is nog steeds de belangrijkste exportmarkt, die in tegenstelling tot die van veel andere produkten, vrij stabiel is gebleven.

Ofschoon de nominale protectiecoëfficiënt in de periode 1986-1990 ver boven één lag (voor zowel levende varkens als varkensvlees meer dan 1,5) was de Balassa-index iets hoger dan die van Nederlands varkensvlees (376 tegen 328). De exportsubsidie, die net als in enkele voorgaande jaren in 1991 circa 25% van de exportprijs bedroeg, heeft ongetwijfeld bijgedragen aan deze goede handelsprestatie. Ook de varkenssector kampt met overschotproblemen door een tegenvallende buiten- en binnenlandse vraag. Hoge voerkosten, door oogstproblemen en door liberalisatie van de veevoedermarkt, hebben de produktie over het algemeen onrendabel gemaakt. Naar verluidt zouden in het eerste kwartaal van 1991 de opbrengsten net voldoende zijn om alleen de voerkosten te dekken.

2.3.4.4. Pluimveevlees

Binnen de dierlijke produktierichtingen in Hongarije is de pluimveehouderij het sterkst gegroeid in de afgelopen twee decennia. De sterkste groei deed zich daarbij voor in de privé-sector, al bestaan hier nog nauwelijks full-time, levensvatbare bedrijven. De pluimveestapel, die ongeveer half zo groot is als die in Nederland, bestaat (anno 1989) voor bijna 90% uit kippen, voor 9% uit ganzen en eenden, en voor ruim 1% uit kalkoenen. Hongarije is de tweede exporteur van veren en dons ter wereld, na China. De vleesproduktie is eveneens zeer sterk op de export gericht. Zo is de verhouding tussen de netto-export en de produktie bijna 50%, en was de relatieve exportgerichtheid in 1986-89 maar liefst 813 (vrgl. Nederland: 872; EG-9: 113). Daarmee was Hongarije - althans in de tweede helft van de jaren tachtig -de vierde exporteur van pluimveevlees na Brazilië, Nederland en Frankrijk. De score voor de Balassa-index (961, tegenover 213 voor Nederland en 155 voor de EG-9) laat zien dat de concurrentiepositie van Hongaars pluimveevlees vrij sterk is. Daar staat tegenover dat deze sector vrij sterk beschermd c.q. gestimuleerd wordt door de overheid. Nog in 1991 bedroeg de exportsubsidie op kippen en kippevlees 35% (exclusief de extra 10% die op exporttenders kon worden verkregen) en kon ook deze bedrijfstak gebruik maken van een soort WIR-regeling.

De EG is een belangrijke afzetmarkt voor pluimveevlees uit Hongarije. De exportwaarde was in 1989 en 1990 ruim HFL 300 mln. en daar stond een verwaarloosbare invoer tegenover (zie bijlage 4).

2.3.5. Zuivel(-produkten)

De melkproduktie komt voor 60% van de grote coöperatieve bedrijven, voor 20% van de staatsbedrijven en 20% van privé-boeren. De gemiddelde melkgift per koe bedraagt zo'n 4800 liter, wat voor Oosteuropese zeer hoog is en ook hoger is dan het gemiddelde voor de EG-9 (zie bijlage 3). Over het algemeen werkt de melkveehouderij- in het bijzonder op de grootschalige bedrijven - redelijk efficiënt en is het fokkerijbeleid vrij effectief. Aan de inputzijde vormt vooral een gebrek aan voldoende voer (met name krachtvoer) een knelpunt (PZ, 1991: 3051).

De melkverwerking vindt voor het overgrote deel plaats in staatsbedrijven. De zuivelindustrie verwerkt ongeveer 90% van de totale melkproduktie. De grootschalige melkveebedrijven beschikken normaliter over eigen koel-en opslaginstallaties, de melk van de kleine bedrijven wordt gekoeld en opgeslagen in verzamelpunten alvorens het naar de fabriek gaat. De verwerkingscapaciteit in de zuivelindustrie van met name de staatsbedrijven is sinds 1975 sterk uitgebreid. Het technologische niveau en de mechanisatiegraad zijn op de staatsbedrijven beduidend hoger dan op de rest van de ver-

werkende bedrijven als gevolg van modernisatie-investeringen, voornamelijk gefinancierd door de Wereldbank (PZ, 1991:3051). Maar ook de efficiëntere staatsbedrijven worden geplaagd door de grote problemen waar de hele zuivelsector mee te kampen hebben. De kwaliteit van de melk is laag (vooral van de kleinere bedrijven) evenals het eiwitgehalte, en de lange transporten maken de aanvoer van melk duur. Bovendien zijn door het wegvallen van een deel van de vraag de afzetperspectieven voor de zuivelsector somber.

Ofschoon de melkproduktie per koe tussen 1980 en 1990 met bijna 40% is toegenomen, is de totale melkproduktie in die periode minder dan 15% gestegen. Sinds enkele jaren is er een overschot aan melk: halverwege 1990 werd het geschat op ongeveer 600 miljoen liter, ofwel de helft van het aantal liters dat in 1989 door de fabrieken werd verwerkt (AE, 28-9-90). Het overschot is niet zozeer ontstaan door een sterke produktiestijging, maar vooral door afzetdaling op de binnenlandse markt. De sterke vermindering van de consumentensubisidies hebben de verbruikersprijzen sterk doen stijgen, met alle gevolgen voor de vraag van dien (PZ, 1991:3051). De boterconsumptie ondervindt bovendien veel concurrentie van (deels geïmporteerde) margarine (FAS, 1991:HU1038). Om de overschotten te lijf te gaan zijn begin 1991 maatregelen genomen op het gebied van produktiebeperking, prijsverlaging en exportsubsidies (EEA, 1991, nr 102). Export vindt nog steeds plaats met behulp van subsidies, hoewel ze uit budgettaire overwegingen flink zijn verminderd ten opzicht van het eerdere niveau (nu bedragen de exportsubsidies voor alle zuivelprodukten 35% van de (FOB) exportwaarde, FAS, 1991:HU1038). Voor 1991 wordt verwacht dat de zuivelexporten (verder) afnemen door de Golfoorlog, de burgeroorlog in Joegoslavië, en de financieel deplorabele toestand in de voormalige Sovjet-Unie (FAS, 1991:HU1037).

Hongarije heeft een hoge zelfvoorzieningsgraad voor kaas (gemiddeld over 1986-89: 140%) en exporteerde in 1990 23 ton (36% van de produktie). De exportoriëntatie was in de periode 1986-89 echter niet erg hoog (80, tegen 60 voor EG-9 en 460 voor Nederland). De concurrentiepositie is ook niet sterk: de Balassa-index op exportbasis is laag (48, tegen 189 voor EG-9). Voor boter geldt eenzelfde verhaal: een hoge zelfvoorzieningsgraad (zo'n 20% van de produktie wordt geëxporteerd). Toch is de relatieve exportoriëntatie erg laag (26, tegen 94 voor EG-9). Ook boter heeft een lage Balassa-index (19) en dus een zwakke internationale concurrentiepositie. Aangezien de overheid in 1991 besloten heeft de exportsubsidies te verminderen, zien de kansen voor meer afzet van boter en kaas op de wereldmarkt er niet rooskleurig uit.

De EG-markt is van geringe betekenis voor de Hongaarse zuivelindustrie. De netto-export bedroeg in 1990 slechts zo'n HFL 7 mln. (zie bijlage 4).

2.3.6. Wijn

De wijnproduktie is in de loop van de jaren tachtig met gemiddeld 2,8% per jaar gedaald, voornamelijk ten gevolge van een daling van het areaal voor de wijnbouw. De binnenlandse consumptie is echter nog meer gezakt dan de produktie, zodat de zelfvoorzieningsgraad (in de eerste helft van de jaren tachtig al ruim 150%) toenam tot ongeveer 180% aan het begin van 1990. De hectare-opbrengsten liggen aanzienlijk lager dan in de belangrijkste wijnproducerende lidstaten van de EG (zie bijlage 3) Desondanks is Hongarije een exporteur van wijn: ongeveer 40% van de produktie wordt uitgevoerd. De relatieve sterke exportgerichtheid van de wijnsector gaat gepaard met een redelijk goede Balassa-index op exportbasis van 249, die echter wel ver achterblijft bij het niveau van de Franse en Italiaanse scores van 543 en 560. De Balassa-index op importbasis van 108 (Frankrijk scoort 73 en de EG-9 80) duidt erop dat import van wijn ook aantrekkelijk is.

De EG is geen belangrijke afzetmarkt voor Hongaarse wijn. De uitvoer naar de EG bedroeg in 1989 en 1990 zo'n 15 à 16.000 ton. Dat is nog geen

10% van de totale wijnuitvoer.

De kracht van de Hongaarse wijn zou gelegen zijn in de kwaliteit en het imago van de 'speciality' (Göndör and Kovács, 1991). De Hongaarse wijn zou prijsconcurrerend kunnen zijn op de Westerse markt, mits de hoge accijns op wijn (gemiddeld ruim 40%) fors verlaagd wordt. Maar de wijnsector heeft ook te maken met economische veranderingen die de concurrentiepositie benadelen. Botos (1991) noemt een aantal recente ontwikkelingen die de sector parten spelen. In het voormalige DDR en de voormalige Sovjet-Unie heeft men afzetmarkten verloren. In het binnenland heeft de (her-)privatisering veel onduidelijkheden gecreëerd. Het verdwijnen van MONIMPEX, de staatshandelsorganisatie, is nog niet opgevangen door particulier initiatief op het gebied van im- en export door gebrek aan ervaring en handelscontacten. Belangrijk zijn ook de veranderingen in regelingen ten aanzien van de produktie van wijn (die men beter wil laten aansluiten bij de Franse en Italiaanse eisen). Botos verwacht dat pas over vijf jaar de aanpassingen in de wijnsector achter de rug zullen zijn en Hongaarse wijn een serieuze kans maakt op de Westeuropese markt.

3. RAPPORTAGE POLEN

3.1. De toestand van de landbouw in Polen

De structuur van de Poolse landbouw wordt gekenmerkt door kleinschaligheid. De bedrijven zijn arbeidsintensief en kapitaalsextensief en de produktie is sterk gericht op de zelfvoorziening en de lokale markt. Het kleinschalige karakter komt tot uiting in tabel 3.1.

Tabel 3.1 Bedrijfsstructuur van de Poolse privé-landbouw 1), 1989

oppervlakte (ha/bedrijf)	aantal bedrijven		areaal		gemiddelde oppervlakte
	('000)	%	(ha,mln)	%	(ha/bedrijf)
1-5	1.108	48,7	2,7	19,9	2,4
5-10	692	30,4	4,4	32,4	6,4
10-15	293	12,9	3,2	23,5	10,9
>15	183	8,0	3,3	24,3	18,0
Totaal	2.276	100	13,6	100	

1) De groep met minder dan 1 ha cultuurgrond is buiten beschouwing gelaten, daar zij buiten de landbouwtellingen worden gehouden. Volgens GUS (Bulak, mondeling) gaat het hierbij om ongeveer 1,8 miljoen boerenbedrijfjes.

Bron: naar Tomczak, 1991:210.

De individuele boeren bewerken ruim 75% van het totale landbouwareaal. Bijna de helft van de bedrijven hebben een oppervlak van 1-5 ha. Zo'n 80% van de bedrijven bezit niet meer grond dan 10 ha. De gemiddelde bedrijfsgrootte van de privé-boerderijen is 6,4 ha (Tomczak, 1991).

Naast de privé-bedrijven zijn er 2000 collectieve bedrijven en 1300 staatsbedrijven. Het aandeel van de staatslandbouwbedrijven in het landbouwareaal is ongeveer 18%. Deze bedrijven zorgen voor 19% van de totale landbouwproduktie (Task Force, 1990). De coöperatieve bedrijven bewerken iets minder dan 5% van het totale landbouwareaal en dragen eenzelfde percentage bij in de totale Poolse landbouwproduktie.

De Poolse landbouw is zeer arbeidsintensief; gemiddeld werken er 24 arbeidskrachten op 100 ha (in Nederland in 1989 gemiddeld 12), maar op de grote staatsbedrijven is sprake van een veel extensievere bedrijfsvoering en werken 13 personen per 100 ha landbouwgrond (Van der Kreeke en Lappère, 1991). Door de geringe afmetingen lenen de vele kleine privé-bedrijfjes zich nauwelijks voor mechanisatie. Typerend is het grote aantal werkpaarden, ongeveer 1,1 miljoen, dat op deze bedrijven aanwezig is. Ook de toepassing van aangekochte inputs is verschillend bij privé- en de gesocialiseerde bedrijven. Zo gebruiken staatsbedrijven in verhouding tot de kleine privé-bedrijven bijvoorbeeld veel meer bestrijdingsmiddelen, maar het gebruik in de Poolse landbouw ligt nog ver achter bij dat in de EG (Task Force, 1990).

De positie van de landbouwsector is in de loop van de tijd minder belangrijk geworden (tabel 3.2). Ofschoon 28% van de totale werkgelegenheid in de sector is te vinden, draagt de landbouw slechts 12% bij aan het BNP. De landbouw verzorgt echter wel 87% van de binnenlandse voedselbehoefte. Ongeveer 20% van de industriële output is afkomstig van de voedings- en genotmiddelenindustrie die op zijn beurt voor 90% van zijn grondstoffen afhankelijk zijn van de eigen landbouw. Hieruit mag worden afgeleid dat de

landbouwsector veel belangrijker voor de economie is dan het relatief lage BNP-aandeel van de landbouw doet vermoeden. Bovendien blijkt dat het aandeel van de landbouwprodukten in de totale im- en export de laatste jaren is gegroeid; de rol van de sector in de buitenlandse handel wordt belangrijker.

Tabel 3.2 De landbouwsector in de Poolse economie

	1970	1980	1985	1987	1989
Aandeel in BNP	22,7	12,9	14,4	13,0	12,7
idem in werkgelegenheid a)	38,1	33,5	32,1	31,3	28,0
idem in totale export	.	.	8,2	.	11,3
idem in totale import	.	.	9,2	.	11,7

a) Landbouw inclusief verwerkende en toeleverende industrie
Bronnen: Wereldbank, 1989, annex VI, tabel 3; GUS, 1990

Desalniettemin is de landbouwsector relatief weinig op export gericht, zoals blijkt uit tabel 3.3. De landbouw produceert grotendeels voor de binnenlandse markt.

Tabel 3.3 De agrarische export als percentage van de produktie

Export van :	1988	1989	1990
Totaal landbouw	5,8	6,1	7,0
Onbewerkte grondstoffen	3,0	3,4	4,3
Bewerkte (voedsel-)produkten	9,4	9,5	9,5

Bron: Task Force, 1990:94

In de jaren zeventig was de ontwikkeling van de sectorale ruilvoet nog gunstig voor de landbouw; tussen 1970 en 1980 stegen de verkoopprijzen 40% meer dan die van de inputs en de investeringen (Wereldbank, 1989). De jaren tachtig laten een voor de boer veel minder gunstige ontwikkeling zien (tabel 3.4). Met name in 1982 stegen de inputprijzen veel meer dan de outputprijzen. In de periode 1982 tot 1987 zijn de prijzen voor de produktiemiddelen 16% meer gestegen dan de prijzen voor de output.

Krzyzanowski (1991) illustreert de ruilvoetverslechtering na het loslaten van de prijzen en het afschaffen van het grootste deel van de landbouwsubsidies op inputs in augustus 1989 door de prijs van een kilo kunstmest uit te drukken in kilogrammen tarwe. In het seizoen 1988/89 was 1,5 kilo tarwe nodig om 1 kilo kunstmest te kunnen betalen. In het tweede kwartaal van 1990 was de kunstmestprijs gestegen tot 3,6 kilo tarwe en in het tweede kwartaal van 1991 bedroeg de prijs al 6,3 kilo tarwe (ter vergelijking; in Nederland was in 1988/89 3,2 kilo tarwe voldoende voor het aanschaffen van 1 kilo kunstmest). Ook kapitaalgoederen zijn meer in prijs toegenomen dan de tarweprijs: in oktober 1989 was, om een tractor van 35 pk te kunnen kopen, 27,9 ton tarwe voldoende, in maart 1991 stond de prijs van dezelfde tractor gelijk aan 56,6 ton tarwe. Krzyzanowski concludeert dat de prijsverhoudingen van produkten en produktiemiddelen in Polen en de Westeuropese landen na de hervormingen dichter bij elkaar zijn komen te liggen en dat door de lage produktiviteit de Poolse boer een groter deel van zijn oogst moet bestemmen voor de aankoop van produktiemiddelen dan in de Westerse landen het geval is.

Tabel 3.4 De ruilvoet van de landbouw (prijsontwikkelingen van de output ten opzichte van de prijsontwikkeling voor inputs), 1980-1990 (index, basisperiode; het voorafgaande jaar = 100)

	Prijzen ontvangen door boeren			Prijzen betaald door boeren			Ruilvoet
	alle ldb produkten	akkerbouw-gewassen	veehouderij (produkten)	alle inputs	werk-kap. a)	inv. goed.	
1980	113	126	107	107	105	100	106
1981	165	150	172	127	133	100	130
1982	157	165	154	212	203	257	74
1983	108	101	111	120	111	125	90
1984	111	113	110	113	109	115	98
1985	110	108	111	113	109	115	97
1986	112	111	113	117	115	113	95
1987	126	139	119	125	126	123	101
1988	.	.	.	.	.	.	101
1989	.	.	.	.	.	.	116
1990	.	.	.	.	.	.	41

a) Tot werkkapitaal behoren kunstmest, pesticiden, veevoer, zaden en energie

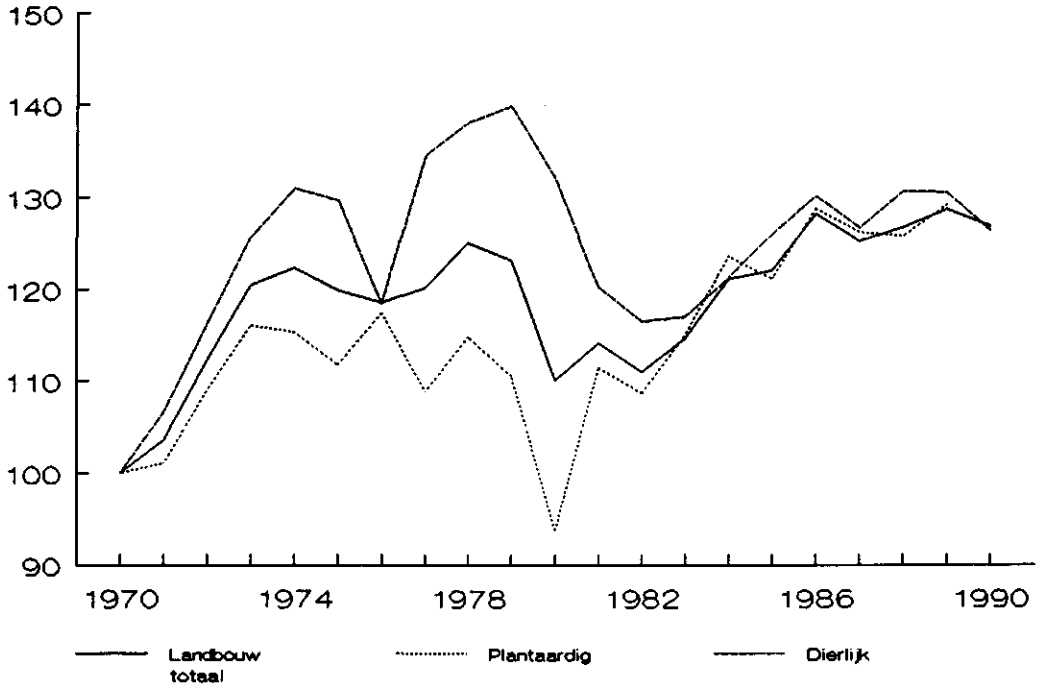
Bronnen: FAO Production Yearbook, 1990:282, tabel 120 voor data 1980-87; Krzyzanowski, 1991, voor data 1988-1990

Een ongunstige sectorale ruilvoetontwikkeling heeft negatieve inkomensgevolgen als de ruilvoetverslechtering niet wordt gecompenseerd door produktiviteitsgroei. In Polen blijkt de totale produktiviteitsgroei zich zeer slecht te hebben ontwikkeld. Uit berekeningen van Lazarcik (1990) blijkt de groeivoet van de totale produktiviteit sinds 1965-1985 met gemiddeld 0,50% per jaar te zijn gedaald.

Tegenover deze slechte produktiviteitsontwikkeling stond echter de forse ondersteuning van de sector door de overheid. Tot aan de economische hervormingen in 1990 werd de agrarische sector in Polen zwaar gesubsidieerd. Terwijl de landbouw bijna 13% bijdroeg aan het BNP, kwamen de totale subsidies op de prijzen voor voedsel en agrarische inputs overeen met ruim 5% hiervan. Samen met directe subsidies aan de landbouwbedrijven, landbouwkrediet en pensioenbijdragen voor boeren maakten de subsidies in 1988 20% uit van de totale staatsuitgaven (Wereldbank, 1989). Naast boeren profiteerden ook de consument (de consumentensubsidies bedroegen in 1989 bijna 50% van alle aan de landbouw verstrekte subsidies, zie Rembisz en Rosati, 1990) en de industrie. Al met al zou dit beleid er volgens de Task Force (1991) in hebben geresulteerd dat het inkomen van een boer in Polen tussen 1978 en 1988 gemiddeld 17% hoger was dan dat van een industrie-arbeider. Maar dit valt moeilijk te rijmen met de informatie uit tabel 3.2, die een inkomensdispariteit voor de landbouw doet vermoeden, en die uit tabel 3.4, die een scherpe ruilvoetverslechtering voor de landbouw weergeeft.

In 1990 werden bijna alle subsidies afgeschaft. Dit had weliswaar het beoogde effect van vermindering van de overheidsuitgaven én daling van het aandeel van de landbouwuitgaven in het overheidsbudget naar 8%, maar ontwrichtte ook de landbouwmarkten: producenten werden geconfronteerd met snel stijgende produktiekosten en consumenten met oplopende voedselprijzen in de winkels. Om de agrarische markt enigszins te stabiliseren werd in mei 1990 het Agrarisch Interventiebureau opgericht (ARR). Bovendien werd in de loop van 1991 de vrijheid te im- en exporteren weer enigszins aan banden gelegd door middel van importheffingen en exportlicensies voor een aantal produkten. In december 1991 zijn afspraken gemaakt tussen de regering en de twee

belangrijkste landbouworganisaties om te komen tot een minimumprijs-systeem voor enkele produkten (EEA, december 1991). Hoewel de sector op een aantal punten wederom steun van overheidswege ontvangt, ligt het niveau van die steun aanmerkelijk lager dan voor de economische hervormingen.

Figuur 3.1 De ontwikkeling van het produktievolume in de Poolse landbouw; landbouw totaal en plantaardige en dierlijke produktierichting (index: 1970=100)
Bron: FAO, Production Yearbook

De ontwikkeling van het produktievolume heeft een sterk fluctuerend karakter gehad (figuur 3.1). Opvallend is dat de groei van de plantaardige produktie alleen in de tweede helft van de jaren tachtig synchroon liep aan die van de dierlijke. De dierlijke produktie maakte, na een korte terugval in 1976, in de tweede helft van de jaren zeventig nog enkele jaren van sterke groei door, terwijl de plantaardige produktie juist afnam. De totale landbouwproduktie heeft een sterke terugslag gehad in de jaren 1979-80 ten gevolge van de algemene economische crisis. Daarna trad in de eerste helft van de jaren tachtig wel weer een herstel op, maar na 1985/86 stagneerde de produktie.

3.2. De internationale concurrentiepositie van de Poolse landbouwsector

3.2.1. Comparatief voordeel van primaire produkten

De prijzen die boeren ontvangen liggen voor vrijwel alle verhandelde produkten - althans tot ver in de jaren tachtig - beneden het niveau die van hun Westerse collega's. Bovendien zijn de arbeidskosten per eenheid lager, waardoor, gevoegd bij de gesubsidieerde inputs, de Poolse boer lage produktiekosten had (Wereldbank, 1989). Dit wijst op sterk door de overheidsbemoeienis bepaalde comparatieve voordelen van een groot aantal primaire produkten. De binnenlandse producentenprijzen af-boerderij lagen weliswaar op een hoger niveau dan de internationale prijzen (of de Poolse CIF-

import), maar erg groot was het verschil niet. De nominale protectiegraad lag dus boven de 100, maar was niet extreem hoog (Wereldbank, 1989). Uitzonderingen vormden fruit (aardbeien) en varkensvlees met een nominale protectiegraad lager dan 100 (Task Force, 1990).

De nominale protectiegraad registreert alleen het prijsverschil tussen de binnenlandse en de wereldmarkt voor het eindprodukt en geeft bijvoorbeeld geen inzicht in de mate waarin de producent steun ontvangt via andere wegen dan via de prijs voor zijn eindprodukt. Een maatstaf voor de bescherming die veel meer instrumenten van overheidsingrijpen in beschouwing neemt, is de Producer Subsidy Equivalent (PSE). De hoogte van de Poolse PSE's voor diverse produkten wijst erop dat de landbouwsector in het verleden (voor 1989) sterk is ondersteund (tabel 3.5). Het niveau ervan was ongeveer gelijk aan dat van de EG. De ondersteuning werd vooral gegeven via prijssteun en inputsubsidies maar ook door middel van exportsubsidies. Voor augustus 1989 werden de prijzen van een groot deel van de landbouwprodukten voor zowel de producenten als de consumenten van overheidswege vastgesteld. Het is dan ook moeilijk vast te stellen of de steun nodig was omdat de consumentenprijzen (te) laag werden vastgesteld of dat de producentenprijzen (te) hoog waren. Feit is wel dat de producentenprijzen (van produkten die door de staat werden aangekocht) vaak hoger waren dan de consumentenprijzen in de staatswinkels (zie Cochrane, 1990). De overheid ondersteunde dan ook de voedselverwerkende industrie ter compensatie van de verliezen die ontstaan door deze prijsstelling. Bovendien ontving de producent een forse ondersteuning in de vorm van inputsubsidies. In 1989 bedroegen inputsubsidies voor de produktie van granen, raapzaad en suikerbieten (met name voor kunstmestgebruik) ongeveer 10% van de prijzen af-boerderij. Voor dierlijke produkten bedroeg de subsidie (vooral voor energie/kolen en krachtvoer) ongeveer een derde van de staatsaankoopprijs van een gemiddeld mestvarken en zo'n 10% van de prijs voor levend vee en melk (Task Force, 1990).

De steun aan de primaire landbouw die uit het PSE-niveau spreekt, wordt voor een belangrijk deel bepaald door de wisselkoers. In de periode van vòòr de hervormingen van 1989 was de Zloty sterk overgewaardeerd. Dat betekent dat in het geval de koers zou worden gecorrigeerd voor een realistischer waarde, de PSE's een lagere waarde zouden krijgen dan uit berekeningen op basis van de officiële wisselkoers blijkt. In een paper van de OECD zijn voor een aantal produkten PSE's berekend op basis van een aangepaste wisselkoers (OECD, 1991).

Tabel 3.5 PSE's (steun als percentage van de produktiewaarde) voor enkele geselecteerde produkten

produkten	1983	1984	1985	1986	1987	1989
	berekend o.b.v. officiële wisselkoers					reele wk.
rundvlees	3	26	32	45	-5	-47 a)
varkensvlees	17	53	33	-34	-101	-22
pluimveevlees	52	51	49	45	26	-18
melk	-22	-10	4	-9	-93	-56
tarwe	58	46	50	66	54	12
maïs	30	2	24	33	nb	nb
gerst	66	44	62	81	72	nb
suiker	29	42	54	43	27	-81

a) 1988
Bron: Cochrane, 1990:13, tabel 3, voor 1983-87; OECD, 1991:20 (AGR/EW/EG/(91)18).

Zoals blijkt in tabel 3.5 zijn de PSE's in 1989 veel lager dan in

voorafgaande jaren. Bovendien eindigde de bescherming in de vorm van prijssteun en subsidiering abrupt bij de implementering van de hervormingsmaatregelen en de beperking van de overheidsuitgaven.

3.2.2. De concurrentiepositie van de verwerkende industrieën

De Poolse landbouw wordt in het algemeen in de literatuur als een sector met een gering concurrentievermogen afgeschilderd. De oorzaak van de slechte internationale concurrentiepositie is gelegen in de inefficiënte voedings- en genotmiddelenindustrie. Om dat aan te geven kunnen diverse maatstaven worden gehanteerd, waarvan een aantal kort de revue passeren.

Hughes en Hare (1991) hebben de concurrentiepositie van de Poolse voedings- en genotmiddelenindustrie gemeten aan de hand van de DRC (Domestic Resource Costs)-maatstaf: de ratio van de toegevoegde waarde van de sector tegen binnenlandse prijzen, en de toegevoegde waarde van de sector tegen wereldmarktprijzen. In die studie is vastgesteld dat de toegevoegde waarde van de sector tegen wereldmarktprijzen veelal lager is dan die tegen binnenlandse prijzen. Voor een aantal sectoren is de toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen zelfs negatief: de kosten van de inputs tegen wereldmarktprijzen zijn hoger dan de verkoopopbrengsten. Sectoren met een negatieve toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen (en dus negatieve DRC) zijn de verwerkende industrieën van dierlijke produkten (melk, vlees en vis), van fruit en groente, aardappelen, en oliën en vetten. Voor de verwerking van graanprodukten en voor pluimveevlees en eieren, zou Polen een sterke internationale positie hebben. Over het algemeen behoren volgens deze studie de voedings- en genotmiddelenindustrie, samen met enkele industrieën die sterk afhankelijk zijn van energieprijzen, tot de niet-competitieve bedrijfstakken.

Tabel 3.6 Toegevoegde waarde en DRC's van enkele bedrijfstakken in Polen, 1988

	Toegevoegde waarde tegen:		Domestic Resource Costs
	wereldmarkt-prijzen	binnenlandse prijzen	
Vlees, vis en zuivelprodukten	- 2,3	9,9	1,62
Vlees & vleesprodukten	- 9,5	6,0	-0,63
Pluimvee & eieren	10,8	9,0	0,84
Groente en fruitprodukten	-13,0	26,1	-2,00
Oliën en vetten	- 3,6	5,7	-1,60
Graanprodukten	47,7	10,2	0,21
Suiker en zoetwaar-produkten	.	.	1,93
Aardappelprodukten	-32,8	12,6	-0,38
Dranken	.	.	1,50
Bestrijdingsmiddelen	30,2	16,7	0,55
De 'best scorende' (overige) bedrijfstakken:			
Grafische industrie	180,5	93,6	0,52
Tabaksprodukten	15,1	8,5	0,56
Instrumentenindustrie	57,4	53,3	0,93

Bron: Hughes en Hare, 1991, tabel 3, p.101

De algemene opinie over de voedings- en genotmiddelenindustrie is dat over deze bedrijfstak inefficiënt werkt en slecht op marktsignalen reageert. Enkele aanwijzingen daarvoor levert bijvoorbeeld de Task Force in

een overzicht van de produktiviteitsgroei van diverse sectoren tussen 1978 en 1985, waarbij de voedselverwerkende bedrijfstak als een van de slechtsten uit de bus komt (Task Force, 1990). De negatieve DRC's voor de voedselindustrie in 1988, en het hoge aandeel van voedselverwerkende industrieën in de verliesgevende staatsindustrieën in het geval geen subsidies zouden worden verstrekt zijn twee aanvullende indicaties voor de slechte concurrentiepositie van de Poolse voedings- en genotmiddelenindustrie (Task Force, 1990).

De meest uitgebreide studies over de concurrentiekracht van de Poolse verwerkende industrie zijn gebaseerd op data van vóór 1989, het jaar van de 'shocktherapie'. Het is de vraag of de sterk veranderende economische situatie een positieve uitwerking heeft gehad op het concurrentievermogen van de sector. Volgens Urban is dat niet het geval: ruim anderhalf jaar na de overgang naar een markteconomie wordt de voedings- en genotmiddelenindustrie nog steeds beschouwd als een zeer inefficiënt onderdeel van de Poolse economie (Urban, 1991). De produktie en uitvoer van de Poolse verwerkende industrie worden ook gekenmerkt door een laag verwerkingsniveau. Het overgrote deel van de uitvoer is onverpakt, voldoet nauwelijks aan kwaliteitseisen, is dan ook laag geprijsd en wordt voornamelijk verder bewerkt in het importerende land. Het concurrentievermogen van de Poolse voedselprodukten is ten opzicht van gelijksoortige produkten in de ontwikkelde landen dan ook gering. In het algemeen kan worden gesteld dat 'the higher added value the product has, the bigger distance divides Polish processing industry from it's counterparts in the developed countries' (Urban, 1991:8). De Poolse voedselindustrie kan nog aardig mee als het gaat om graan(meel) en haver, worst, ingeblikte ham, vleesconserven, filet, pluimveevlees en bier, maar niet als het gaat om melkprodukten, kaas, culinair (kwaliteits-) vlees en andere produkten met een relatief hoog bewerkingsniveau.

3.2.3. De stand van zaken in de toeleverende industrie

Onvoldoende kwantiteit, kwaliteit en het niet op tijd beschikbaar zijn van inputs vormen een grote belemmering voor het benutten van de produktiepotentieel dat in Polen aanwezig is en voor de verbetering van de produktiviteit en efficiëntie op boerderij-niveau (Task Force, 1990). Het aanbod van kunstmest, pesticiden, veevoer, machines en dienstverlening was (en is in veel gevallen nog steeds) in handen van enkele staatsondernemingen. Bij een gebrek aan concurrentie ontbrak de prikkel zo efficiënt mogelijk te produceren. De meeste toeleverende industrieën zijn technisch zwaar verouderd, verkeren in een slechte onderhoudssituatie en leveren kwalitatief slechte produkten.

Ook werden de inputs in het recente verleden slecht verdeeld. De staats- en coöperatieve bedrijven kregen hun inputs volgens een vastgesteld plan en ontvingen een voorkeursbehandeling. Prive-boeren konden vaak alleen maar aan inputs komen wanneer zij hun produkten via de officiële kanalen aanboden (aan een opkooporganisatie van de staat en meestal op contract tegen vastgestelde prijzen). Sinds de economische hervormingen moet de toeleverende industrie de steun van de overheid grotendeels ontberen en krijgt het meer dan in het verleden te maken met concurrerende aanbieders, onder andere uit het buitenland. Deze ontwikkeling zou het aanbod van kwalitatief goede en goedkope inputs moeten verbeteren. Maar gezien de technische en financiële stand van zaken in de toeleverende bedrijven mag niet worden verwacht dat de modernisering van de toeleverende industrie al op korte termijn veel resultaten zal hebben. Bovendien kampt de industrie met dalende afzetmogelijkheden. Met het verdwijnen van de subsidies zijn prijzen voor allerlei inputs flink gestegen en is het gebruik ervan verminderd.

3.2.4. Samenvattend

De primaire produktie werd voor 1989 zeer sterk ondersteund door de overheid. Veelal overtroffen de binnenlandse prijzen het internationale niveau. Voor slechts een enkel produkt (aardbeien en varkensvlees) kon Polen prijsconcurrerend op de wereldmarkt afzetten. Het hoge protectieniveau geeft aanwijzingen voor een relatief zwak concurrerend vermogen van de primaire produktie. Sinds augustus 1989 is van ondersteuning vrijwel geen sprake meer, waardoor verwacht mag worden dat de huidige concurrentiepositie van de primaire landbouw nog minder gunstig zal zijn.

De concurrentiekracht van de Poolse landbouwsector is sterk afhankelijk van de 'cost efficiency' en het concurrerende gedrag van de 'up- and downstream' sectoren. De voedings- en genotmiddelenindustrie komt in de studies naar voren als een zeer inefficiënte sector met een slechte internationale concurrentiepositie. Haar positie is nog het beste bij produkten met een lage bewerkingsgraad. In het algemeen wordt de verwerkende industrie als de zwakke schakel van de Poolse agrarische sector beschouwd. Maar ook de toeleverende industrieën kampen met grote problemen, deels door de economische crisis en deels door eigen zwakheden. Al met al kan worden geconcludeerd dat de Poolse landbouwproduktiekolom in al zijn geledingen een zwakke concurrentiepositie inneemt.

3.3. Comparatieve voor- en nadelen op produktniveau

3.3.1. Inleiding

De concurrentiepositie van de Poolse landbouwproduktiekolom ziet er niet erg rooskleurig uit, al geldt dat niet voor alle produkten. Om een nauwkeuriger beeld te schetsen van het concurrentie-vermogen van de individuele produkten wordt in dit hoofdstuk op basis van een analyse van meerdere indicatoren een overzicht gegeven van de potenties op de internationale markten. 1)

3.3.2. Tuinbouwprodukten

3.3.2.1. Groenten en fruit algemeen

Groenten en fruit spelen in de agrarische produktie van Polen een belangrijke rol. Zo'n 11% van de Poolse agrarische produktiewaarde heeft betrekking op groenten en fruit. Niet alleen voor het land zelf is deze produktgroep van belang, ook internationaal mag Polen zich tot de grotere producenten rekenen. In 1988 besloeg het areaal vollegrondsgroenteteelt 295.000 hectare, en het glasgroentenareaal 3.500 hectare. Sluitkool, komkommer, wortels, tomaten, uien en rode bieten zijn de belangrijkste groentegewassen in de open grond. Deze nemen 74% van het teeltoppervlak in be-

---

1) In bijlagen 1 t/m 3 worden per produkt kwantificeringen gegeven voor alle drie indicatoren. Hierin wordt ook een uitleg gegeven van de in dit deel veelvuldig genoemde 'Balassa-index' en 'relatieve exportoriëntatie', waarvan in bijlage 1, respectievelijk bijlage 2 het gemiddelde over 1986-1990 wordt gegeven voor Hongarije, Polen, Nederland, de EG-9 en de hoogst 'scorende' EG-lidstaat. Een dergelijke vergelijking wordt ook gehanteerd in bijlage 3, waar partiële produktiviteiten van enkele produkten worden weergegeven (gemiddelden van 1986-1989). In bijlage 4 wordt de handelsbalans van Hongarije en Polen met de EG(-9) c.q. Nederland weergegeven, en bijlage 5 geeft een vergelijkend overzicht van de produktie van een aantal produkten in Hongarije, Polen, Nederland, Frankrijk en de BRD.

slag. Bij de groente onder glas gaat het vooral om tomaten (50%), komkommers (25%) en paprika, sla en radijs (Köhler, 1989). De bedrijven zijn voor 90% privé-eigendom. De Poolse tuinbouw wordt dan ook gekenmerkt door een groot aantal kleine producenten. Naar schatting telen meer dan 1 miljoen boeren (ongeveer 30% van het totaal) tuinbouwprodukten voor de verkoop. De gemiddelde oppervlakte van een gespecialiseerd (vollegronds-) groentebedrijf is circa 3 hectare (PGF, 1991, nr. 143).

De coöperatieve organisaties domineren weliswaar in zowel de (binnenlandse en buitenlandse) handel als in de verwerking, maar een belangrijk en toenemend deel van handel en verwerking is in handen van particuliere ondernemers (Kubiak en Czekanski, 1988). De groente (en fruit-)sector was vòòr de hervormingen al een sector met weinig overheidsingrijpen, veel concurrentie en vrije prijsvorming. De overgang naar de markteconomie heeft daarom relatief weinig gevolgen gehad voor de structuur van de sector. De winstgevendheid en de afzetmogelijkheden zijn wel verslechterd door de economische crisis. Door de daling van het inkomensniveau verminderde de vraag naar verse produkten. De winstsituatie in de diverse onderdelen van de tuinbouw is zeer verschillend en hangt in het bijzonder af van de bedrijfsgrootte, de afzetvorm en het investeringsniveau. Om aan de gestegen produktiekosten het hoofd te bieden zouden de produktiemethoden gemoderniseerd moeten worden en investeringen moeten plaatsvinden in onder andere opslagcapaciteit (Metera en Sigg, 1990). De geringe omvang van de bedrijven maakt de investeringen echter vaak niet rendabel.

In het algemeen wordt het concurrerende vermogen van de Poolse tuinbouw hoog ingeschat, vooral vanwege de lage arbeidskosten (Chiechomski, mondelinge informatie). Momenteel ondervindt de Poolse tuinbouw echter concurrentie van fruit, groente en bloemen uit het Westen, terwijl de afzetmarkt in het Oosten sterk is gekrompen. Voor Nederland wordt veel concurrentie verwacht voor de champignons en enkele soorten zachtfruit, zoals aardbeien en frambozen. De indruk bestaat dat de vroege glasgroenten uit Nederland veel kansen hebben in Polen (Groenten en Fruit/Algemeen, (-1991)39). Vooralsnog is de handelsbalans van Polen met de EG en Nederland op het gebied van groente sterk positief: in 1990 respectievelijk 326 en 81 miljoen gulden.

3.3.2.2. Tomaten

In Polen werd in 1990 414.000 ton tomaten geproduceerd (in Nederland 650.000 ton). Vanaf de jaren zestig is de produktie steeds toegenomen maar de oogst van 1990 was bijna 10% lager dan de gemiddelde opbrengsten in 1986-89. De zelfvoorzieningsgraad bedroeg in 1989 96%. Tomaten worden zowel in open lucht als onder glas verbouwd. Van de groente onder glas wordt ongeveer de helft van de oppervlakte (ongeveer 1750 ha) ingenomen door tomaten. De opbrengsten per ha zijn laag: ongeveer 15 ton, terwijl in Hongarije de afgelopen jaren tussen de 30 en 35 ton per ha werd geoogst (zie bijlage 3).

De Poolse tomatenkwekers ondervinden veel hinder van de Nederlandse invoer van verse tomaten in voor- en naseizoen. Door de open grenzen komen de tomaten tegen lage prijzen Polen binnen. De Balassa-index geeft ook aan dat de Nederlandse tomatenexporteurs een veel betere concurrentiepositie bezitten dan de Poolse (497 tegen 11). Overigens bedroeg de importwaarde van tomaten uit Nederland in 1990 nog slechts 2,5 miljoen gulden (2.000 ton), maar in 1991 naar raming zo'n 33 mln. gulden (bijlage 4).

3.3.2.3. Champignons

Polen is de grootste champignonproducent van Oost-Europa en de nummer twaalf in de wereld met een produktie van 50.000 ton in 1989, ongeveer 4% van de totale wereldproduktie. De ongeveer 5.500 champignontelers bevinden zich met hun bedrijven vooral rond de grote steden. De produktie ligt stil

in de zomer (juli en augustus). De gemiddelde produktie per m^2 bedraagt 12-15 kg met uitschieters tot 20 kg (Barendse, 1988; in Nederland werd in 1990 gemiddeld 12,4 kg per m^2 geoogst). De champignon is een belangrijk exportprodukt van de Poolse groentesector. Als verse produkten, maar ook als halfconserven wordt naar West-Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland en Nederland geëxporteerd. Tevens werd, voor de omwenteling, naar de USSR en Tsjechoslowakije uitgevoerd. Medio 1991 heeft de EG de invoerbeperking op Poolse champignons weer ingesteld. (EEA, juli 1991). De champignonteelt heeft een sterke concurrentiepositie door zijn lage kostprijs en wordt gezien als een bedreiging voor de Nederlandse champignontelers (Groente en Fruit/Algemeen, (1991)39 en 41).

3.3.2.4. Appels

De appelproduktie is verreweg het belangrijkste onderdeel van de fruitsector; de appelteelt draagt ongeveer 85% bij in de totale fruitoogst. Van de appeloogst wordt ongeveer de helft als handappel verkocht, de andere helft wordt verwerkt tot sapconcentraten. Belangrijke rassen in Polen zijn MacIntosh, Jonathan en Spartan. Voor de export wordt onder andere Idared geteeld. Hoewel het exportvolume in de loop van de jaren tachtig is afgenomen van gemiddeld 142.000 ton per jaar in 1981-'85 tot 87.000 ton in 1986-'90, is Polen nog steeds een belangrijke appelexporteur en wijst de Balassa-index van 183 (tegen 71 voor EG-9) op een redelijk goede concurrentiepositie in de wereldhandel. De handel met de EG is echter zeer beperkt: in de periode 1986-90 exporteerde Polen gemiddeld slechts 400 ton appels per jaar.

Vooral in de jaren zeventig werd het areaal appels sterk uitgebreid. Na de diepe economische crisis van 1981 liep de aanplant en dus ook de produktie sterk terug: in de periode 1983-89 is het produktievolume gemiddeld 7,3% per jaar gedaald. De appelteelt heeft ook erg veel geleden onder de strenge winter in 1987/88, waarin bijna 31 miljoen fruitbomen bevroren zijn. Ongeveer 40% van de bomen ging verloren (Barendse, 1988). De produktie is de afgelopen jaren dan ook ver achtergebleven bij het niveau van vóór 1988: het produktievolume in 1990 (740.000 ton) bedroeg slechts de helft van het jaarlijkse gemiddelde produktievolume in de periode 1981-'85.

3.3.2.5. Aardbeien

Ongeveer 80% van de produktie van zachtfruit (ongeveer 500.000 ton in 1990) bestaat uit aardbeien. Polen is Europa's grootste aardbeienproducent. De opbrengsten liggen naar Westerse maatstaven op een laag niveau (4,5-6,0 ton/ha), hetgeen veroorzaakt wordt door ziektes en watertekort, terwijl de produktie ook lijdt onder lage (winter)temperaturen (EEA, juni 1991). Na Spanje is Polen de grootste exporteur ter wereld met een volume van 90-120.000 ton per jaar. Het leeuwedeel van de uitvoer van aardbeien bestaat uit bevroren aardbeien, bestemd voor verdere bewerking in het buitenland. Tot 1988 hebben de gunstige prijzen de aardbeienproduktie aangemoedigd maar sindsdien zijn de produktiekosten sterk gestegen, onder andere ten gevolge van de economische hervormingen. Desalniettemin wordt het concurrentievermogen van de Poolse aardbeien als sterk ingeschat (Groente en fruit, (1991)39).

3.3.2.6. Bloemen en sierplanten

Polen produceert jaarlijks zo'n 450 miljoen anjers, waarvan er 70-80 miljoen de grens overgaan. Ongeveer 80% komt in de voormalige Sovjet-Unie terecht. De roos is ook een belangrijk exportartikel van Polen: van de zeven miljoen rozenstruiken die jaarlijks worden gekweekt, gaan er twee miljoen de grens over. De vermarkting van bloemen en sierplanten vindt voor ongeveer 50% plaats door directe aflevering van de tuinder aan de bloemen-

winkels. Export en import vindt hoofdzakelijk plaats via groothandels(staats)bedrijven zoals Hortex, maar er komen meer detailhandelaren op de markt met een handelslicentie (Mynett, 1990).

De anjer en de gerbera nemen 50% van de sierplantenoogst voor hun rekening. Samen met de roos vormen zij de drie belangrijkste sierbloemsoorten. De sierplanten komen meestal uit de kas. De snijbloemen nemen het grootste gedeelte in van de sierplanten onder glas en folie. In 1989 was de oppervlakte sierteelt onder glas 750 ha, waarvan 234 ha anjers, 128 ha gerbera's en 68 ha rozen.

Enkele belangrijke problemen waarmee de Poolse bloemenproduktie kampt zijn 1) het gebrek aan produktiemiddelen en adequate technieken; 2) de kwaliteit van de planten; 3) hoge produktiekosten (energie, chemicaliën en belastingen), en 4) gebrek aan distributiekanalen (Chmiel, 1990). Tot 1985 was de produktie van bloemen en sierplanten zeer rendabel, maar daarna is de economische positie van de sector verslechterd. Veel tuinders hebben de produktie inmiddels geheel of gedeeltelijk gestaakt. Dit heeft vooral te maken met belastingverhogingen en stijgende stookkosten (in 1990 bedroegen de stookkosten ongeveer 40 tot 50% van de produktiekosten, Mynett, 1990), waardoor de totale kasoppervlakte de laatste jaren nauwelijks nog is toegenomen. Naast het verminderde rendement van de bedrijven is ook de binnenlandse vraag naar bloemisterijprodukten afgenomen vanwege de daling van de reële inkomens. Door de binnenlandse overproduktie zijn de Poolse telers gedwongen te exporteren. De markt voor bloemisterijprodukten in Tsjecho-Slowakije, de voormalige USSR en Hongarije - de belangrijkste afnemers van Poolse produkten - is de afgelopen twee jaar evenwel verslechterd, terwijl de Westeuropese markt grotendeels wordt beheerst door Nederlandse en Deense produkten. De Poolse tuinbouw is nog altijd sterk afhankelijk van geïmporteerd vermeerderingsmateriaal, voornamelijk van Nederlandse oorsprong. De angst bestaat dat door toenemende importen - met name uit Nederland worden steeds meer bloemen en planten ingevoerd - uiteindelijk de binnenlandse produktie ten onder gaat (Cecot, 1991). Het is dan ook niet verwonderlijk dat Poolse telers pleiten voor een tijdelijke tolheffing op produkten uit het buitenland, zodat hun eigen produkten gedurende bepaalde perioden van het jaar worden beschermd.

3.3.3. Akkerbouwprodukten

3.3.3.1. Aardappelen

Polen is een aardappelland; de aardappelen zijn het derde gewas van het land voor wat betreft areaalgrootte met een bebouwd oppervlak van 1,8 miljoen ha (= 12,4% van het totale landbouwareaal). Polen is één van de grootste aardappelproducenten van de wereld. De produktie bedroeg in 1990 ongeveer 35 miljoen ton (15,5% van de wereldproduktie) en dat is ongeveer evenveel als die van alle lidstaten van de EG samen. Maar met een opbrengst van nog geen 20 ton per ha zit Polen bij de minst produktieve landen van Europa (zie ook bijlage 3). Toch worden op de meest vruchtbare gronden opbrengsten van 40 tot 50 ton/ha gehaald wat een indicatie kan geven van de potenties voor toekomstige uitbreiding van de Poolse aardappelopbrengsten (EEA, oktober 1991). De teruggang van 36 miljoen ton in 1990 naar (geraamd) 30 miljoen ton in 1991 werd deels veroorzaakt door een verminderd gebruik van bestrijdingsmiddelen en goed uitgangsmateriaal, hetgeen de afhankelijkheid van de Poolse aardappelproduktie van aangekochte inputs onderstreept. Toch zou het rendement met relatief geringe inspanningen kunnen worden verbeterd via zorgvuldiger aanplanten en behandelen tijdens de groei, een betere preparatie van het pootgoed (sortering en selectie) en een verbeterde manier van opslag (zie bv. Bilewitz, 1991). Uit de Poolse zelfvoorzieningsbalansen blijkt dat de '*waste*' in 1989 16% van de produktie was (ter vergelijking: in Nederland gaat 2% van de produktie verloren); er is dus veel te

'winnen' wanneer het oogstverlies tijdens het produktieproces wordt teruggedrongen.

Polen is een netto-exporteur van aardappelen. Het aandeel van de aardappelexport in de totale agrarische export bedroeg 8,1% in 1989. De Balassa-index is zeer hoog - gemiddeld niveau 1986-'90 was 700, tegen 401 voor Nederland - hetgeen wijst op een sterke concurrentiepositie van de Poolse aardappelsector. Veruit het grootste deel van de export van de aardappelsector bestaat uit onverwerkte aardappelen. Het is niet waarschijnlijk dat daar binnen afzienbare termijn verandering in komt. De aardappelindustrie - die slechts 8% van de produktie kan verwerken tot hoofdzakelijk zetmeel, terwijl in Nederland zo'n 70% van de totale aardappeloogst wordt verwerkt - verkeert in grote financiële moeilijkheden. Bovendien worstelt men met een locatieprobleem: de aardappelindustrieën zitten in het westen terwijl de produktie plaatsvindt in het oosten. De aardappelindustrie is ook weinig efficiënt, deels door een verouderd machine park dat stamt uit de jaren zestig, en door geringe specialisatie en concentratie (Belier, 1990). Aardappelmeel en alcohol (spiritus) kunnen alleen met behulp van subsidies worden geëxporteerd. Het ontbreekt de overheid echter aan middelen om de noodzakelijke exportsubsidie ter beschikking te stellen (A-E, 12(1991)33). Er zijn plannen om de 21 aardappelverwerkende fabrieken te privatiseren (EEA, december 1991).

De Poolse aardappelsector kampt zowel in de primaire als in de verwerkende fase met een groot aantal problemen op het gebied van produktiemethoden. Voor exporteurs in deze sector zijn er op de Poolse in principe marktmogelijkheden op het terrein van pootgoed, cultivatietechnieken en logistiek, en op het terrein van de produktie van afgeleide produkten zoals bijvoorbeeld chips, diepvriesprodukten en zetmeel (Belier, 1990).

3.3.3.2. Suiker

De produktie van suiker is sinds 1984 redelijk stabiel en bedraagt 1,8 miljoen ton ruwe suiker per jaar. Het areaal suikerbieten is de laatste 10 jaar weliswaar elk jaar afgenomen, maar de toename van de produktie per ha zorgde voor een vrijwel ongewijzigde oogst. De hectare-opbrengsten liggen nog vrij laag; ongeveer op 65 procent van het gemiddelde van de EG-9 (bijlage 3). Ten gevolge van de toename van de consumptie per hoofd in de tweede helft van de jaren tachtig daalde de zelfvoorzieningsgraad van 110-120 in de eerste helft van de jaren tachtig naar 95 in de periode 1987-1989. In 1990 resulteerde een zeer goede suikerbietenoogst in de produktie van 2,1 miljoen ton ruwe suiker; zo'n 10 procent boven het interne verbruik. De economische hervormingen gingen ook gepaard met stijgende suikerprijzen waardoor de vraag inzakte. De vooruitzichten voor de suikerfabrieken zijn dan ook slecht: dalende afzet op de binnenlandse markt, weinig mogelijkheden op de westerse of andere exportmarkten en bovendien hebben de meeste fabrieken grote schulden (EEA, december 1991). Door middel van interventieaankopen door het ARR tracht de overheid de markt te stabiliseren en de suikerindustrie te steunen.

Volgens de studie van Hughes en Hare (1991) hebben de eindprodukten van de suikerwarenindustrie weliswaar een redelijk goede concurrentiepositie, maar - merkwaardigerwijze - de suikerverwerking zèlf niet. Wel is duidelijk dat de efficiëntie en produktiviteit van de suikersector naar Westerse (Nederlandse) maatstaven op een laag niveau liggen. Zo treden er in verband met de lange duur van de suikerbietencampagne nogal wat verliezen op door de manier en capaciteit van opslag. De lage stand van de techniek van de suikerindustrie blijkt uit het feit dat niet meer dan 12% (in Nederland gemiddeld 16%) suiker kan worden gewonnen uit de suikerbieten (EEA, februari 1991). De concurrentiepositie van Hongaarse suiker is volgens de Balassa-index redelijk goed (nl. 179, tegen 133 voor EG-9).

3.3.3.3. Oliezaden

De totale produktie van oliehoudende zaden (1,6 miljoen ton in 1989) bestaat goeddeels uit raapzaad. De zelfvoorzieningsgraad van raapzaad is hoog, namelijk 171 (1989) en van de oliehoudende zaden totaal 168. In de jaren zeventig en de eerste helft van de jaren tachtig importeerde Polen nog 100 à 200.000 ton sojabonen per jaar, maar sinds 1985 heeft dat niet meer plaatsgevonden. Nemeth (1991) veronderstelt dat de geringe vraag naar sojabonen wordt veroorzaakt door de gebrekkige binnenlandse verwerking tot meel en olie.

Door een daling van de opbrengsten per ha en de vermindering in het bebouwde areaal met 15% zakte de produktie met een kwart tot 1,2 miljoen ton in 1990. Ongeveer 800.000 ton oliezaden zijn verwerkt tot 500.000 ton schroot bestemd voor veevoer (Nemeth,1991). De rest van de oogst, 400.000 ton raapzaad, is in onverwerkte vorm geëxporteerd en vrijwel geheel in de EG terecht gekomen. De relatieve exportoriëntatie is dan ook erg hoog: 266, tegen -806 voor EG-9 en 256 voor Frankrijk. De Balassa-index wijst uit dat Polen voor oliezaden een goede concurrentiepositie bezit: 230, tegen 131 voor Frankrijk.

De industrie heeft nu een capaciteit om 800.000 ton oliehoudende zaden te verwerken, hetgeen gezien wordt als een belemmering voor een verdere uitbreiding van de produktie van oliehoudende zaden (Task Force, 1990). In 1989 en 1990 werd circa 1,5 miljoen ton schroot gebruikt in de rundveehouderij, waarvan Polen ongeveer 1 miljoen ton moet importeren. Wanneer voor de rundveehouderij de aantrekkelijkheid van het schroot verbetert (door lage kosten en/of verbeterde afzet van vlees en melk), zal de vraag naar eiwitrijk voer ook toenemen. In dat geval zal Polen meer gaan importeren, met name sojaschroot. Daarnaast zijn er plannen voor de uitbreiding van de binnenlandse verwerkingscapaciteit met 450.000 per jaar. De bouw van nieuwe fabrieken zal echter nog wel enkele jaren vergen (Nemeth, 1991).

3.3.3.4. Granen

Van de totale oppervlakte bouwland in Polen wordt ruim de helft, d.w.z. ruim 8,5 miljoen ha, gebruikt voor graanteelt. Tarwe en rogge zijn met elk ongeveer 2,3 miljoen hectare de meest geteelde granen, wat te maken heeft met de klimatologische omstandigheden en de bodemgeschiktheid voor de diverse gewassen. Opmerkelijk is de omvang van de teelt van triticale. Nergens wordt zoveel van dit nieuwe gewas geteeld als in Polen (in 1989 ongeveer 3 miljoen ton op 700.000 ha). De opbrengsten per hectare zijn gemiddeld genomen laag vergeleken met de produktieniveaus in de EG. Het kunstmestgebruik en het gebruik van herbiciden daalde in het afgelopen jaar drastisch (30-40%, FAS, 1991:PL1022). Daardoor nam de produktie per hectare af, maar verwacht wordt dat de effecten van een lagere input over enige tijd aanmerkelijk groter zullen zijn.

De totale graanproduktie lag in 1991 met 27,7 miljoen ton iets onder het record-niveau van 1990. Ongeveer een kwart daarvan wordt gebruikt voor menselijke consumptie en de rest als veevoer. Na meer dan twintig jaar is Polen nu nagenoeg zelfvoorzienend. Toch wordt er nog graan geïmporteerd. De import beperkt zich evenwel in hoofdzaak tot de betere kwaliteit tarwe voor menselijke consumptie. Het overgrote deel van de tarwe-import komt uit de EG; in 1989 ruim 1,2 miljoen ton. Dit importvolume halveerde echter in 1990 tot 580.000 ton. Ook gerst werd in 1989 vooral uit de EG geïmporteerd (425.000 ton) maar ook die invoer daalde sterk in 1990 (naar 60.000 ton).

Van de totale graanproduktie wordt ongeveer 20% via commerciële kanalen verhandeld (Task Force, 1991). De rest wordt ter plaatse opgeslagen en voornamelijk aangewend als veevoer op het eigen bedrijf. Het merendeel van de handel loopt via de 41 regionale Graanhandelsmaatschappijen (PZZ). Deze lijden nu grote financiële verliezen. Mede als gevolg van een afname in de binnenlandse vraag zijn er regionale overschotten en zijn de geboden prij-

zen voor graan zeer laag, met name voor rogge (23% lager dan vorig jaar, zie EEA, december 1991). Tegen deze achtergrond heeft het Poolse parlement besloten om een minimum prijsniveau in te stellen. Het budget van het Agrarisch Interventie Bureau (ARR) is evenwel niet groot genoeg om dit via een grotere interventie te realiseren (EEA, december 1991).

Op grond van het relatief lage produktieniveau voor bijna alle granen wordt voor de toekomst een aanmerkelijke stijging van de graanproduktie in Polen verwacht (zie bijlage 3). Daarbij ligt een verschuiving van rogge naar tarwe voor de hand wegens de grote verschillen in opbrengstprijzen. Door klimaat- en bodemomstandigheden zijn grote delen van Polen voornamelijk geschikt voor rogge- en triticaleteelt. Deze grotere produktie zal op de wereldmarkt zijn weg moeten vinden. Op dit moment wordt de export belemmerd door onvoldoende transport-, opslag- en verwerkingscapaciteit, zowel in de produktiegebieden als in de havens. Ook gaat men uit van een toename van de import van hoogwaardige granen (zoals durum-tarwe) die nodig zijn om tegemoet te kunnen komen aan veranderende consumentenbehoeften. De geconstateerde afname van graanimport kan daarom als een tijdelijk verschijnsel worden beschouwd (Cochrane, 1991).

De verwerking van tarwe voor menselijke consumptie heeft hoofdzakelijk plaats op de 248 graanverwerkende bedrijven van de PZZ. In de afgelopen jaren is een toenemend aandeel verwerkt door de ongeveer 1000 particuliere en 1000 coöperatieve graanverwerkende bedrijven. De concurrentiekracht van de grote meelverwerkende bedrijven wordt relatief hoog ingeschat (Hughes en Hare, 1991). Toch is de afgelopen jaren de import van meel en pasta sterk toegenomen, hetgeen juist op een gering concurrentievermogen kan duiden danwel wijst op een gebrek aan binnenlandse verwerkingscapaciteit. Modernisering van de meelfabrieken zal nodig zijn om de eigen markt te behouden. Vanuit het buitenland bestaat belangstelling om hierin te investeren (FAS, 1991:PL1022).

Voor granen algemeen bedraagt de Balassa-index slechts 5 (tegen 94 voor EG-9), hetgeen wijst op een zwakke internationale concurrentiepositie. Dit laat ook de Balassa-index op importbasis zien (166, tegen 17 voor EG-9). Tarwe (produktie 9 miljoen ton, zelfvoorzieningsgraad 97% in 1990) heeft eveneens een relatief hoge Balassa-index op importbasis (268). Voor gerst (produktie 4,2 miljoen ton, zelfvoorzieningsgraad 96% in 1990) geldt hetzelfde; de Balassa-index op importbasis bedraagt 175. Voedergranen rogge en haver, waarvan de zelfvoorzieningsgraad in 1990 ruim 93% bedroeg, hebben een minder duidelijke positie: de Balassa-index op exportbasis scoort redelijk goed (106), maar ook de Balassa-index op importbasis is hoog (105).

3.3.4. Vleesproduktie

3.3.4.1. Algemeen

In 1989 werd bijna 3 miljoen ton vlees geproduceerd, ongeveer evenveel als in Nederland (bijlage 5). Varkensvlees is, in volume gemeten, de belangrijkste vleessoort en maakt ongeveer 2/3 van de totale vleesproduktie uit, rundvlees een kwart en pluimveevlees zo'n 10%. De sterke produktiegroei zoals die in de jaren zeventig werd behaald (2,4% per jaar) is in de jaren tachtig gedaald tot gemiddeld 0,7% per jaar. In 1989 bedroeg de zelfvoorzieningsgraad 106 en werd netto bijna 200.000 ton vlees geëxporteerd. De export naar de EG bedroeg in 1989 52.000 ton en in 1990 55.000 ton. Hieronder vallen de 2.000 ton rundvlees en 6.000 ton schapevlees waarvoor Polen een exportquotum bezit.

De totale vleesproduktie is na de economische hervormingen in 1990 min of meer op hetzelfde niveau gebleven. Er zijn wel verschillen tussen de vleessoorten. De rundvleesproduktie nam in 1990 toe ten gevolge van de uitstoot van melkvee wat werd veroorzaakt door de slechte situatie in de zuivelsector. In 1991 nam de rundvleesproduktie af doordat de binnenlandse

vraag was gedaald en het aantrekkelijker was kalveren levend te exporteren in plaats van te mesten. De varkensvleesproduktie werd daarentegen aantrekkelijker door de gunstige prijsontwikkeling ervan, niet alleen ten opzichte van andere soorten vlees, maar ook ten opzichte van belangrijke inputs als voedergranen en aardappelen (FAS, 1991:PL1010).

Net als bij de zuivelindustrie wordt de concurrentiepositie van de vleesverwerkende sector ondergraven door overwegend lage kwaliteit van de grondstof. Bij de aankoop van het vee wordt geen onderscheid gemaakt naar kwaliteit, wel naar leeftijd en gewicht. De dieren zijn meestal te vet. De stand van de techniek in het produktieproces in de slachterijen is erg laag als gevolg van verouderde machines en gebouwen die in slechte staat van onderhoud verkeren (Wereldbank, 1989) Andere factoren die de kwaliteit nadelig beïnvloeden, zijn onvoldoende (gekoelde) opslagcapaciteit voor vlees en het voortdurende gebrek aan verpakkingsmateriaal. Ook is er (nog) geen classificatiesysteem voor vlees.

3.3.4.2. Rundvlees

Ondanks een zelfvoorzieningsgraad van meer dan 100 importeert Polen ook rundvlees. In 1989 kwam 76.000 ton uit de EG, maar in 1990 - als gevolg van de slechtere economische omstandigheden - nog maar 2.000 ton. Het aanbod van rundvlees is de laatste twee jaar gezakt door de verslechterde afzetperspectieven. Het aanbod is ook wisselvallig; met name de grote staatsbedrijven zijn soms gedwongen dieren ter slacht aan te bieden omdat ze in liquiditeitsproblemen verkeren (Stanislawski (Animex) mondelinge informatie).

De internationale concurrentiepositie van de rundvleessector is volgens de Balassa-index op exportbasis redelijk goed (111, Nederland scoort 139). Daar staat echter tegenover dat de Balassa-index op importbasis ook vrij hoog is (71), hetgeen wijst op een sterkere concurrentiepositie van buitenlandse aanbieders dan de binnenlandse. Een eenduidige uitspraak over het concurrentievermogen van Polen op de internationale rundvleesmarkt is dan ook niet mogelijk. De belangrijkste voorwaarde voor een verbetering van de exportpositie is een verhoging van het kwaliteitsniveau, onder meer door het gebruik van veevoer met een hogere voedingswaarde te stimuleren. Animex, een belangrijke exporteur, heeft exportslachterijen die voldoen aan de EG-criteria voor kwaliteit. Dit geeft het bedrijf een voorsprong op andere Poolse vleesexportbedrijven.

3.3.4.3. Varkensvlees

De varkenshouderij wordt op veel veel bedrijven maar op kleine schaal bedreven; op driekwart van de bedrijven worden minder dan 10 varkens gehouden. Varkensvlees is wel de belangrijkste vleessoort in Polen (zowel in produktie- als consumptievolume). De zelfvoorzieningsgraad was in de eerste helft van de jaren tachtig nog minder dan 100, maar in de tweede helft groeide de produktie meer dan de binnenlandse consumptie en werd Polen zelfvoorzienend (1990:106) en netto-exporterend. Het produktievolume is vergelijkbaar met dat van Nederland (bijlage 5).

De stijging van de varkensvleesproduktie in 1990 en 1991 is een gevolg geweest van de relatief gunstige prijs voor varkensvlees en de lage prijzen voor aardappelen en granen. Deze plantaardige produkten worden daarom vanaf begin 1990 nog meer vervoederd dan al het gebruik was (EEA, maart, 1991). Als gevolg van de samenstelling van het veevoer en van de rassen is het Poolse varkensvlees nogal vet.

De Balassa-index geeft aan dat de varkenssector van Polen een relatief zwakke concurrentiepositie heeft. Dat geldt zelfs ook voor de index van geconserveerd varkensvlees (bacon, e.d.), die weliswaar in het begin van de jaren tachtig nog boven de 100 zat, maar nadien ver is gezakt (zie bijlage 1). Een modelsimulatie waarmee effecten van handelsliberalisatie op produk-

tie en handel zijn doorberekend (Cochrane, 1990) toont Polen na economische hervormingen als een belangrijke netto-exporteur, vooral ten gevolge van een toename van de varkensvleesexporten. De (zeer goede) indruk over het concurrentievermogen die uit de studie spreekt, wordt waarschijnlijk veroorzaakt doordat het veronderstelt, dat de kwaliteitsproblemen waar de Poolse varkensvleessector nu vooral mee te kampen hebben, uit de weg zullen worden geruimd. Kwaliteitsverbetering is zeker van groot belang om naar de EG-markt af te kunnen zetten.

3.3.4.4. Pluimveevlees

In de jaren tachtig is de produktie van pluimveevlees toegenomen maar na de hervormingen is het produktievolume gedaald ten gevolge van gestegen veevoerprijzen. Polen is nog wel zelfvoorzienend (1990:105) en exporteerde in 1990 21.000 ton (netto 20.000), ongeveer 6% van de produktie. De hoge waarde van de Balassa-index (371, tegen 155 voor EG-9) duidt weliswaar op een redelijk sterke internationale concurrentiepositie, maar dat wordt weer genuanceerd door de vrij lage exportoriëntatie (89, tegen 128 voor EG-9, en 766 voor Hongarije).

3.3.5. Zuivel(-produkten)

3.3.5.1. Zuivel algemeen

De Poolse zuivelindustrie heeft te kampen met overschotten. De produktie van melk is in recente jaren weliswaar enigszins afgenomen, maar de vraag naar zuivelprodukten is sterker gedaald door de stijging van de prijzen en de algemene koopkrachtdaling. De zuivelsector heeft, naast de ongunstige afzetontwikkeling, nog een aantal voor haar concurrentiepositie nadelige aspecten. Er zijn enorm veel kleine boeren die melk aan de fabrieken leveren. Daardoor zijn de transportkosten voor de industrie hoog. De melkproduktie is in de loop van een jaar bovendien nogal wisselvallig: veel aanbod in lente en zomer, maar veel minder in de resterende periode. De prijsstructuur is niet gericht op een gelijkmatige aanbod en ook niet op kwaliteitsverbetering (geen uitbetaling naar vet- en eiwit). De lage kwaliteit van de melk (die samenhangt met slechte hygiëne op de boerderij) is een belangrijk knelpunt in de concurrentiepositie van de sector. Bovendien is de verwerkende industrie sterk verouderd en inefficiënt (Task Force, 1990:307-308).

De zuivelindustrie is harder getroffen door de economische hervormingen van begin 1990 dan enig andere sector. In het verleden was melk het zwaarst gesubsidieerde produkt, maar nadat de subsidies waren afgeschaft steeg de prijs dusdanig dat de consumptie met ongeveer een-derde terugliep. De zuivelindustrie verkeert door het wegvallen van de steun in ernstige financiële problemen: ongeveer 60% van de zuivelbedrijven zit in de rode cijfers (EEA, juli 1991). Hierdoor is de - toch al lage - uitbetalingsprijs zelden kostendekkend voor de leveranciers (PZ, 1991:3068). Bovendien loopt de uitbetaling enkele maanden achter, waardoor de boeren op hun beurt te kampen krijgen met financiële problemen. Doordat zoveel boeren betrokken zijn bij de melkproduktie (ongeveer 2 miljoen), er in de verwerkende industrieën zo'n 110.000 mensen werken, en melk en zuivelprodukten een belangrijk onderdeel vormen van de dagelijkse voedselpakket, heeft de zuivelsector een belangrijke sociale en politieke dimensie. In de loop van 1990 heeft de regering dan ook ongeveer 800 miljard Zloty (circa US$ 80 miljoen) gereserveerd voor de modernisering en herstructurering van de zuivelindustrie. Een belangrijk deel van dat geld zal geïnvesteerd worden in nieuwe machines.

Het groeipotentieel is op zichzelf zeer groot: de gemiddelde produktie per koe is naar westerse maatstaven immers laag (bijlage 3), de verwerkende

industrie nog weinig gespecialiseerd en in het traject producent-consument treden nog grote verliezen op. Op de korte termijn zijn echter grote inspanningen nodig om de concurrentiepositie van de sector te verbeteren. Voor wat de exportmogelijkheden betreft is Polen sterk afhankelijk van het welslagen van pogingen in belangrijke exportlanden hun produktie te beperken en/of liberalisering van de internationale handel via GATT-afspraken in de Uruguay-ronde. Maar de vooruitzichten hangen vooral af van de wijze waarop Polen in staat is de produktvariëteit en -kwaliteit te verbeteren en de herstructurering van de industrie uit te voeren. Het huidige concurrentievermogen van de sector - waarbij de lage arbeidskosten een positieve maar de produktkwaliteit een zeer negatieve rol speelt - stelt Polen niet in staat haar zuivelexport noemenswaardig te vergroten (Task Force, 1990:309,314).

3.3.5.2. Boter

Zo'n 90% van de boterproduktie wordt door staats- en coöperatieve bedrijven verzorgd. De Poolse zuivelindustrie heeft al sinds begin 1990 te kampen met overproduktie voor melkvet en een stijgende boterberg (EEA, februari 1990 en juni 1991). De boterconsumptie daalde door de gestegen prijzen en doordat boter niet kon concurreren met plantaardige substituten die als hulpgoederen uit de EG werden aangeleverd. Om deze ongewenste ontwikkeling af te remmen is de overheid in 1990 begonnen met interventie op de markt voor boter en melkpoeder via aankopen door het ARR. Dit jaar zal de produktie van boter ongeveer 10% lager liggen dan vorig jaar omdat er minder melk is en de boterproduktie minder winstgevend is (FAS, 1991:PL1042).

Sinds de economische hervormingen daalde de binnenlandse boterconsumptie waardoor Polen is veranderd van een importeur in een netto-exporteur. In 1990 werd circa 18.000 ton boter geëxporteerd, bijna 7% van de totale produktie. Hiervan werd bijna 6.000 ton uitgevoerd naar de EG (waarvan de helft naar Nederland), terwijl Polen 1500 ton boter importeerde uit de Gemeenschap. Vanwege de verminderde produktie wordt voor 1991 echter een veel geringere export verwacht (ongeveer 7000 ton) (FAS, 1991:PL1042). De internationale concurrentiepositie van Poolse boter is niet sterk: de Balassa-index op exportbasis is zeer laag (39, tegen 158 voor EG-9).

3.3.5.3. Kaas

Ongeveer 10% van de melkproduktie wordt verwerkt tot kaas. De produktie - die vooral plaatsvindt in lokale, in kaasproduktie gespecialiseerde coöperatieve melkfabrieken - daalde in 1990 3% maar is in 1991 nagenoeg stabiel geweest ten opzichte van 1990. De lage kwaliteit van de melk vormt een beperking voor de kwaliteit en het assortiment van de kazen en dus ook voor de binnenlandse en buitenlandse afzetmogelijkheden. Het machinepark van de meeste fabrieken is verouderd, hetgeen een rem zet op de efficiëntie van de kaasverwerkende industrie. Toch ziet Polen zichzelf als een potentiële netto-kaasexporteur, op voorwaarde dat de herstructurering van de zuivelindustrie leiden tot kwaliteitsverbeteringen en uitbreiding van het assortiment (FAS, 1991:PL1042). In de relatie met de EG is Polen al een netto-exporteur: in 1990 exporteerde het 3400 ton kaas naar de EG (vrijwel in zijn geheel naar Nederland) en het importeerde 1200 ton. Vooralsnog duidt de lage Balassa-index (23, tegen 189 voor EG-9) op een gering concurrentievermogen van de Poolse kaas.

4. CONCLUSIES

4.1. De concurrentiepositie van de Hongaarse landbouwproduktiekolom

In Oosteuropese verhoudingen is de Hongaarse landbouw en voedingsmiddelenindustrie lange tijd een zeer moderne, produktieve en concurrerende sector geweest. De sector was flexibel, kende een overwegend geslaagde integratie tussen collectieve grootschaligheid en individuele zelfstandigheid, had een hoog kennisniveau en bereikte goede agronomische prestaties. Ook in vergelijking met de landbouw in veel westerse landen sloeg Hongarije een goed figuur, met een gevarieerd en relatief goedkoop aanbod. Desondanks is de internationale concurrentiepositie van Hongaarse landbouwprodukten c.q. voedingsmiddelen over het algemeen niet erg sterk. Binnen de economie als geheel behoort de voedingsmiddelenindustrie tot de zwakkere bedrijfstakken, met de graanverwerking als positieve uitzondering. Ook op produktniveau blijkt het concurrentievermogen vrij gering. Binnen het complete assortiment lijkt Hongarije voor enkele fruitsoorten (met name appels) tarwe, varkens- en pluimveevlees en wellicht ook wijn, over vrij sterke kaarten te beschikken, terwijl het concurrentievermogen voor met name suiker, gerst, rundvlees, zuivel en tomaten erg zwak lijkt.

Of de feitelijke, dan wel in potentie sterke posities geëffectueerd kunnen worden hangt evenwel volledig af van hoe de produktiekolom door de economische crisis heen komt.

De hamvraag is of er sprake is van een tijdelijke of van een langdurige crisis. Het is verleidelijk om ervan uit te gaan dat het concurrentievoordeel dat tot ver in de jaren tachtig is opgebouwd, op zich een goede uitgangspositie vormt om snel uit het dal te kunnen klimmen en een nieuw sprong voorwaarts te maken. Hoelang deze overgangsfase zal duren, hangt in deze visie vervolgens geheel af van de wijze waarop de hervormingen worden doorgevoerd en worden ondersteund door het westen. Csáki (1990), bijvoorbeeld, verwacht dat het minstens zo'n vijf jaar zal duren voordat weer gesproken kan worden van een gezonde, concurrerende landbouwproduktiekolom in Hongarije. Volgens zegslieden in Budapest zou de omslag al in 1992 bereikt kunnen worden.

De uitkomst van de crisis kan evenwel ook aanzienlijk somberder ingeschat worden. Er moet immers nog een groot aantal politieke, juridische en economische obstakels worden genomen om de hervormingen effectief gestalte te doen geven. Men zou haast kunnen stellen dat de echte hervormingen nog moeten beginnen. Zo zal het nog enige tijd duren voordat de grondmarkt volledig tot ontwikkeling komt, en voordat een nieuwe 'symbiose' tussen groot- en kleinschalige produktie-eenheden is gevormd. Tot die tijd zullen grote delen van de primaire sector in grote onzekerheid verkeren en weinig bereidheid tonen om in de toekomst te investeren. Dit zal ook van grote invloed zijn op de *performance* van de verwerkende bedrijfstakken, evenals de vraag of van overheidswege - al dan niet met steun vanuit het buitenland - voldoende middelen dan wel faciliteiten kunnen worden geboden om de noodzakelijke moderniseringen en reorganisaties te kunnen realiseren en buitenlandse afzetmarkten te kunnen bedienen. Wat dat betreft zal 1992 inderdaad een cruciaal jaar worden: wanneer de situatie verder verslechtert of althans de hervormingen onvoldoende geëffectueerd worden, zou zelfs de voorzichtige schatting van Csáki wel eens erg optimistisch kunnen blijken te zijn.

4.2. De concurrentiepositie van de Poolse landbouwproduktiekolom

De situatie in de Poolse landbouwsector is weinig rooskleurig. De economische omwenteling die gepaard ging met een sterke vermindering van de

steun aan de agrarische sector, heeft de afzetperspectieven van de sector verkleind en de produktiekosten doen stijgen. De internationale concurrentiepositie is, met uitzondering van enkele produkten, zwak.

De tuinbouwsector van Polen heeft voor een aantal produkten (appels, aardbeien, champignons) een redelijk goede concurrentiepositie. De produktie is arbeidsintensief waardoor de relatief lage arbeidskosten een gunstige factor vormen in het concurrerende vermogen van diverse produkten. Energie werd voorheen sterk gesubsidieerd, maar is nu een belangrijke kostenpost voor de Poolse kassenteelt. Op het gebied van de tomaten en de bloemen onder glas ondervindt Polen sterke concurrentie vanuit Nederland. Ook voor wat betreft de vroege glasgroenten zijn er afzetperspectieven voor Nederland.

Het concurrerende vermogen van de akkerbouwsector lijkt het sterkst op het gebied van de onverwerkte aardappelen en raapzaad. De opbrengsten per ha liggen echter veelal ver beneden de westerse gemiddelden en een deel van de oogst gaat verloren door gebrekkige oogstmethoden en te weinig opslag- en transportmogelijkheden. De verwerkende industrieën in deze sector gaan gebukt onder grote financiële problemen, verouderde produktietechnieken en machines, en een gebrek aan voldoende verwerkingscapaciteit.

De zuivelsector heeft veel problemen op zowel boerderij- als op verwerkingsniveau. De sector wordt gekenmerkt door kleinschalige produktie en een lage produktie per koe en levert bovendien een slechte kwaliteit melk. Dit laatste is bijzonder ongunstig voor de concurrentiepositie van kaas en boter, welke ook nadelig worden beïnvloed door de slechte staat waarin de zuivelfabrieken zich bevinden. Modernisatie van het produktieproces is noodzakelijk maar de benodigde financiën ontbreken. Net als bij de zuivel is in de vleessector kwaliteitsverbetering het centrale thema bij het streven naar verbetering van de concurrentiepositie. In de primaire produktiefase kan verbetering van het veevoer een bijdrage leveren aan de verhoging van het kwaliteitsniveau. De stand van de techniek in het produktieproces in de slachterijen is erg laag als gevolg van verouderde machines en gebouwen die in slechte staat van onderhoud verkeren. Ook in de vleesverwerkende industrieën is veel behoefte aan investeringen in modernere, efficiëntere produktiemethoden.

Al met al kan worden geconcludeerd dat ook de Poolse landbouwproduktiekolom zich in een zware crisis bevindt. Op alle niveau's zullen ingrijpende aanpassingen nodig zijn. Voor zowel de primaire landbouw als de toeleverende en verwerkende industrieën zal dit proces gepaard gaan met opheffing van bedrijven, schaalvergroting en modernisering. Tevens zal daarmee kwaliteitsverbetering moeten worden gerealiseerd; een vereiste is voor een concurrerende afzet. Daarbij gaat het niet alleen om de afzet op de buitenlandse markt, maar ook op de binnenlandse markt.

5. AANBEVELINGEN

De reikwijdte van een *desk-study* over de concurrentiepositie van produkten, bedrijfstakken of zelfs complete sectoren, kan nooit erg groot zijn. Men moet het immers hoofdzakelijk doen met een selectie van schriftelijke informatie, die veel van de praktijk onbelicht laat. Om van achter het bureau toch een enigszins afgewogen beeld te vormen, is dan ook erg veel (schriftelijke) informatie nodig. De voor dit onderzoek, dat wil zeggen over deze twee landen, beschikbare informatie was wat dit betreft toereikend, maar het is zeer de vraag of dit ook zou gelden wanneer andere Oosteuropese landen in het onderzoek zouden zijn betrokken: de mate waarin informatie over de landbouw en voedingsmiddelenindustrie is 'ontsloten' voor (bureau-)onderzoekers uit het westen die geen Oosteuropese talen machtig zijn, lijkt alleen voor Polen en Hongarije - en waarschijnlijk ook Tsjechoslowakije - boven een kritisch minimum uit te stijgen. Het lijkt, kortom, niet zo zinvol een dergelijk onderzoek, met dezelfde vraagstelling, te herhalen voor met name Roemenië, Bulgarije, Albanië en de nieuwe GOS-leden. In plaats daarvan ligt een veel minder geaggregeerde onderzoeksaanpak ter plaatse veel meer voor de hand. Maar ook voor de resultaten van dit onderzoek voor Hongarije en Polen geldt dat ze sterk verrijkt kunnen worden met informatie uit de alledaagse praktijk.

LITERATUUR

AE (Agra Europe)
Diverse nummers
Agra Europe London

A-E (Agra-Europe)
Diverse nummers
Agra Europe Bonn

Alton, T.A. et al.
Agricultural output, expenses and depreciation, gross product, and net product in Eastern Europe, 1975-1988
New York, International Financial Research, 1989; Research Project on NAtional Income in East Central Europe, Occasional Paper 106

Barendse, H.
'Poolse tuinbouw: liberaal onderdeel van vastomlijnde economie'
Groenten en Fruit 19-2-1988, 18-21

Belier, I.
'La Filière de la pomme de terre en Europe de l'Est'
La Pomme de Terre Francaise, november/december (1990)461

Bilewicz, M.
'Notes et études, Pays de L'Est; La filière de la pomme de terre en Pologne'
Marché Internationale de la Pomme de Terre, (1991)3

Borszéki, E., S. Mészáros and G. Varga
Agricultural price and foreign trade study (Hungary)
Budapest, Research Institute for Agricultural Economics (AKI), 1985

Borszéki, E., L. Harza, S. Mészáros, and G. Varga
Prices, taxes and subsidies in the food producing sector
Budapest, Research Institute for Agricultural Economics (AKI), 1988

Cecot, A.
'Hopen op betere tijden: Poolse telers worstelen met economische veranderingen'
Vakblad voor de Bloemisterij 46(1991)14, 42-43

Chmiel, H.
'La production de fleurs coupées et de plantes en pot en Pologne; Situation et perspectives'
In: L'Horticulture non comestible dans les Pays de l'Est; Un exemple original: la Pologne, Centre Francais du Commerce Exterieur, 1990

Cochrane, N.J.
'The longer term effects of major policy reforms on Poland's agricultural production and trade'
Copenhagen, Ministry of Agriculture, 1990; Report on the seminar 'Agriculture in the East and West: The Polish Case' 19-23 maart 1990.

Csáki, Cs., Z. Harnos, K. Rajkai et al
Hungarian agriculture: development potential and environment
Dordrecht, Kluwer Academic Publishers Group, 1988; International Institute for Applied Systems Analyses; Sustainable Development in Agriculture; 253-295

Csáki, Cs. and G. Varga
Problems and reforms in Hungarian agriculture
Onbekend, waarschijnlijk 1990

Csáki, Cs.
'Agricultural changes in Eastern Europe at the beginning of the 1990s'
American Journal of Agricultural Economics, 72(1990)5: 1233-1258.

Dénes, Katalin
'Changes in the fruit and vegetable product channels'
Warsaw, september 16-20, 1991, (unpublished) lecture presented at the annual Finnish-Hungarian-Polish seminar

EEA (East Europe & Soviet Union Agriculture and Food
Diverse nummers
Agra Europe London

FAS (Foreign Agricultural Service)
Diverse rapporten van de USDA landbouw-attachées
Washington

Forgacs, C. and C. Kárpáti
Long-term adjustment of the Hungarian agricultural development to the commom agricultural policy of the EC
EAAE Congres September 1990

GUS (Central Statistical Office)
Poland, statistical data 1990
Warschau, 1990

Hughes, G. and P. Hare
'Competitiveness and industrial restructuring in Czechoslovakia, Hungary and Poland'
European Economy, 1991, Special edition No 2; 83-110

KSH (Hungarian Central Statistics Office)
Statistical yearbook 1989-1990
Budapest, KSH, 1991

Köhler, C.W.
'Polnischer Gartenbau auf dem Weg zur Marktwirtschaft'
Deutscher Gartenbau (1989)27, 1680-1682

Kreeke, J.M. van de, en R.P. Lapperre
Structuur van de Poolse landbouw; de huidige situatie in perspectief
LUW, Vakgroep Algemene Agrarische Economie, september 1991; scriptie

Kubiak, K. and M. Czekanski
'Organization and development of fruit and vegetable market in Poland'
Acta Horticulturae, (1988)223; 303-309

Kryzanowski, J. T.
'Agricultural price ratios in Poland while joining the market economy'
Warsaw Agricultural Univerrsity, 1991 (ongepubliceerde paper)

Lazarcik, G.
'Comparative output and productivity in Eastern European agriculture, 1975-1989'
in: N. Bochniarz en F. Tomczak, The food economy in Eastern Europe: production - reform - international trade, paper gepresenteerd tijdens het Ninth International Conference on USSR and Eastern European Agriculture, Chiecocinek, Polen, 11-14 september 1990

Major, R.
'Drought devastates Hungary's crop exports'
Milling, December 1990: 17-20

Mészáros, S.
'International competitiveness of Hungarian food products'
Budapest, Research Institute for Agricultural Economics (AKI), 1987

Mészáros, S.
'Price policy in the context of the changing Hungarian agriculture'
Lecture at the Catholic University of Leuven (Belgium), June 5, 1991

Metera, D. und C.R. Sigg (red.)
'Der polnische Gartenbau. Ein Lagebericht'
Der Gartenbau 6(1990), 270-271

Ministry of Agriculture and Food
The Government's agricultural policy and program
Budapest, Ministerie van Landbouw, juni 1991

Mynett, K.
'Von der Gemusezwiebel bis zur Edelnelke'
GbGw 90(1990)44, 2148-2150

Nemeth, S.B.
Opportunities in Vegetable Oilseed Industry in East-Central Europe
1991 (herkomst onbekend)

NN
'Hongrie: le marché des surgeles'
MOCI April 1, 1991 p. 21

OECD (Ad hoc Working group on East/West Economic Relations in Agriculture)
'Recent developments in, and medium-term outlook on, agricultural policy and trade in Eastern Europe'
Paris, OECD, 5-9-1991; OECD Directorate for Food, Agriculture and Fisheries, Committee for Agriculture (AGR/EW/EG(91)7)

Produktschap voor Groenten en Fruit
Marktoverzicht Oost-Europa (Polen)
Marktinfo-PGF, (1991)143:B/1-B/17 (22 oktober)

PZ (Produktschap voor Zuivel)
'Dairystrojka: de zuivel in Hongarije'
Marktbericht melkveehouderij en zuivelindustrie in het buitenland, (1991)3051; 3-19.

PZ (Produktschap voor Zuivel)
'Dairystrojka: de zuivel in Polen'
Marktbericht melkveehouderij en zuivelindustrie in het buitenland, (1991)3056; deel4

Task Force
An agricultural strategy for Poland; Report of the Polish - European Community - World Bank Task Force
Washington, Wereldbank, 1990

Tomczak, F.
'Food and agricultural policy in Poland; from peasant agriculture to market economy'
Food Policy (1991)3, pp.206-212

Tovias, A.
'EC-Eastern Europe: A Case Study of Hungary'
Journal of Common Market Studies, 29(1991)3: 291-315

Rembisz W. en D. Rosati
'Poland: dilemmas and strategy of agricultural reform'
paper gepresenteerd tijdens de conferentie 'Agricultural reform in Eastern Europe and the USSR: dilemmas and strategies', Boedapest, 29/8-1/9/90

Urban, R.
'Present state of the food processing industry in Poland'
Warsaw, 16-20 september 1991, (ongepubliseerde) paper gepresenteerd tijdens het jaarlijkse Fins-Hongaars-Pools seminar

Varga, G.
'Alternatives to the growth and structural transformation of agricultural production'
In: A. Bisztray en J. Gyenis (eds.), Renewal problems of agricultural and cooperative policies in Hungary, Budapest, Research Institute for Agr., 1988

Wereldbank
Poland agriculture sector study
Washington, Wereldbank, 1989; Confidential Report No.7799-POL

Yeats, A.J.
'On the appropriate interpretation of the Revealed Comparative Advantage index: implications of a methodology based on industry sector analysis'
Weltwirtschaftliches Archiv, 121(1985)1: 61-73

Bijlage 1 Balassa-indexen voor geselecteerde produkten, Hongarije, Polen, Nederland, de EG en best scorende EG-lidstaat (gem. 1986-1990)

Produkt	Honga-rije	Polen	Neder-land	EG (-9) 1)	'beste EG-lidstaat' score 2)	naam
Aardappelen	53	700	401	215	293	Italië
Appelen	519	183	109	71	366	Italië
Boter	19	39	274	158	775	Ierland
Gerst	31	8	34	220	371	Denemrk.
Graan(-prod.) totaal	98	5	16	94	177	Frankr.
Kaas (en wrongel)	48	23	290	189	393	Denemrk.
Oliezaden	61	230	16	17	131	Frankr.
Pluimveevlees	961	371	213	155	233	Frankr.
Rundvlees	59	111	139	147	474	Ierland
Suiker	15	179	57	133	113	Frankr.
Tarwe	150	0	13	122	200	Frankr.
Tomaten	3	11	497	50	235	Bel/Lux
Varkensvlees (vers)	376	39	328	158	993	Denemrk.
Varkensvlees (bacon)	0	54	369	33	1514	Denemrk.
Vlees(-prod.) totaal	311	229	186	138	463	Denemrk.
Voedergranen	65	106	13	21	96	Denemrk.
Wijn	249	-	-	273	560	Italië

1) Exclusief intra-EG-handel.
2) Indien Nederland de hoogste EG-score haalt, wordt hier de second-best scorende lidstaat opgenomen.

Bron: FAO, Production Yearbook, Trade Yearbook.

TOELICHTING

De Balassa-index geeft een indicatie van de concurrentiepositie van een produkt. De concurrentiekracht wordt afgemeten aan het relatieve aandeel van de exportwaarde van het produkt. In de index wordt het aandeel van de exportwaarde van het produkt in de totale exportwaarde van een land gerelateerd aan het aandeel van het produkt in de totale wereldexportwaarde. In formulevorm:

$$RCA_{ij}=100*(\frac{X_{ij}}{X_{it}})/(\frac{X_{jw}}{X_{tw}})$$

waarbij: x_{ij} = de exportwaarde van produkt j van land i;
X_{it} = de totale exportwaarde van land i;
x_{jw} = de wereldexportwaarde van produkt j;
X_{tw} = de totale wereldexportwaarde.

Onder 'totaal' wordt hier verstaan: landbouw- en voedingsmiddelenprodukten.

Is de index groter dan 100 (het aandeel van het produkt in de export van een land is groter dan het aandeel in de wereldhandel), dan wordt gesproken van een comparatief voordeel. Een indexwaarde lager dan 100 betekent daarentegen dat een land een comparatief nadeel heeft in de handel van het betreffende produkt. De Balassa-index wordt ook wel de *Revealed Comparative Advantage* Index (RCA) genoemd, genoemd omdat het alleen informatie geeft of de klaarblijkelijke concurrentiepositie en niet over de achtergronden ervan.

Hoewel de Balassa-index over het algemeen als een acceptabele indicator van concurrerend vermogen wordt beschouwd, gelden er nog wel een aantal theoretisch bedenkingen ten aanzien van de indicator (zie Yeats, 1985). Alleen al om deze reden zijn enkele opmerkingen over de wijze van interpreteren van de index zinvol.

De index wordt per land voor een produkt opgesteld. Vervolgens wordt de index-waarde vergeleken tussen landen. Het land met de hoogste index-waarde voor dat produkt heeft de beste concurrentiepositie in de handel van het betreffende produkt. De positie van de landen ten opzichte van elkaar kan alleen met een ordinale schaal worden aangegeven (beter/slechter): de verschillen in absolute waarde van de index zeggen niets over de mate waarin landen qua concurrentievermogen van elkaar verschillen (een indexwaarde van 20 is niet tweemaal zo 'goed' als een waarde van 10). Ook kan de index niet dienen om een uitspraak te doen over de vraag voor welk produkt een land de beste concurrentiepositie bezit. Wanneer voor tarwe een indexwaarde van 20 geldt en voor aardappelen 40, betekent dit niet dat aardappelen een groter comparatief voordeel hebben dan tarwe. Dat hangt namelijk af van de indexwaarde van het betreffende produkt in een concurrerend land. *De index* kan alleen worden gebruikt voor een vergelijking van de concurrentiepositie per produkt tussen landen.

De Balassa-index heeft ook een variant waarbij de importwaarde de basis voor de berekening vormt. De index geeft dan een indicatie voor de mate van comparatief nadeel van een produkt. Hoe hoger het verhoudingsgetal, des te groter het comparatieve nadeel. Vaak importeert én exporteert een land hetzelfde produkt en kan de Balassa-index zowel op import- als op exportbasis worden berekend. Aangenomen mag worden dat wanneer een land voor een bepaald produkt een hoge RCA op exportbasis heeft, de RCA op importbasis erg klein is. Is de laatste evenwel ook hoog (in vergelijking met die van andere landen met een ongeveer gelijke RCA op exportbasis) dan is de concurrentiepositie niet zo goed als de RCA op exportbasis doet vermoeden.

Bijlage 2 Relatieve exportoriëntatie voor geselecteerde produkten, Hongarije, Polen, Nederland, de EG en best scorende EG-lidstaat (1986-1990)

Produkt	Hongarije	Polen	Nederland	EG (-9) 1)	'beste EG-lidstaat' score 2)	naam
Aardappelen	69	68	696	87	406	Bel/lux
Appelen	378	84	-150	-63	275	Frankr.
Boter	26	-35	403	94	425	Ierlnd.
Fruit 3)	666	308	-848	.	351	Italië
Gerst	-102	-59	-1442	87	308	Frankr.
Graan(-prod.) totaal	87	-82	-2326	122	2119	Italië
Kaas (en wrongel)	97	-3	455	60	573	Ierland
Oliezaden	27	266	-	-806	256	Frankr.
Pluimveevlees	766	89	845	128	813	Denemrk.
Rundvlees	269	36	569	114	527	Denemrk.
Suiker	22	23	-83	5	132	Frankr.
Tarwe	125	-128	-598	-79	267	Frankr.
Varkensvlees (vers)	338	-11	1148	70	919	Denemrk.
Vlees(-prod.) totaal	365	44	745	55	841	Denemrk.
Voedergranen	1	-6	-	-32	392	Denemrk.
Wijn	252	-	-	9	125	Italië

1) Exclusief intra-EG-handel.
2) Indien Nederland de hoogste EG-score haalt, wordt hier de second-best scorende lidstaat opgenomen.
3) Gemiddelde over 1986-89; Exclusief appelen en citrus- en (overig) tropisch fruit.

Bron: FAO, Production Yearbook, Trade Yearbook.

TOELICHTING

De Relatieve Exportgerichtheid (RE) geeft, per produkt, de verhouding weer van het exportaandeel in de produktie binnen een land met het exportaandeel in de wereldproduktie.
In formule:

$$RE=100*(\frac{x_{ij}}{Q_{ij}})/(\frac{x_{jw}}{Q_{tw}})$$

waarbij (alles in volumina): x_{ij} = export door land i van produkt j
Q_{ij} = produktie van land i van produkt j
x_{jw} = wereldexport van produkt j
Q_{tw} = wereldproduktie van produkt j

Wanneer de waarde groter is dan 100, is de produktie van het land meer dan gemiddeld op de export gericht. Daaruit kan worden afgeleid dat het produkt een beter dan gemiddeld concurrerend vermogen in de internationale handel bezit. Bij een waarde lager dan 100 heeft het produkt waarschijnlijk een slechtere concurrentiepositie. De RE is negatief als de export van het betreffende produkt kleiner is dan de import. Bij de interpretatie van de cijfers gelden dezelfde opmerkingen als beschreven bij de Balassa-index: vergelijking is alleen zinvol per produkt tussen landen en op een ordinale schaal.

Bijlage 3 Partiële produktiviteiten 1) voor geselecteerde produkten, Hongarije, Polen, Nederland, de EG en best scorende EG-lidstaat (1986-1989)

Produkt	Honga-rije	Polen	Neder-land	EG (-9)	'beste EG-lidstaat'	
					score 2)	naam
Aardappelen	17486	19020	42250	29025	37300 3)	BRD
Gerst	4270	3330	5323	3920	6240 3)	Bel/Lux
Graan(-prod.) totaal	4904	3871	5825 3)	4560 4)	6270 3)	Ierlnd.
Kool-/raapzaad	1915	2568	3630 3)	2905 4)	3270 3)	BRD
Melk	4793	3157	5625	4555	6189 3)	Denmrk.
Rogge	2350	2570	4360 3)	3160 4)	4610 3)	Denmrk.
Suiker(-bieten)	38325	34568	59398	53229	61723	Frankr.
Tarwe	4910	3745	7445	5175	7915 3)	Ierlnd.
Tomaten	30933	15786	292300	48942	203000 3)	Bel/Lux
Wijn(hl)	29	-	-	54	119 3)	Lux.

1) Produktie per hectare (kg) c.q. (melk-)produktie per koe (kg).
2) Indien Nederland hoogst EG-score haalt, wordt hier de second-best scorende lidstaat opgenomen.
3) Gemiddelde van 1988-89.
4) Gemiddelde van 1988-89 voor EG-12.

Bijlage 4 De balans 1) van de handel van Hongarije en Polen met EG(-9) en Nederland voor een aantal produkten, in miljoenen guldens (gemiddelde van 1986-1990, 1990 en 1991 (raming))

Produkt (exmiscode)	Hongarije			Polen		
	1986-90	1990	1991(r)	1986-90	1990	1991(r)
Aardappelen (0541)						
met EG-9	-6,7	-4,9	.	0,5	0,6	.
met Nederland	-6,7	-4,6	-4,9	0,0	0,0	-0,9
Appels (0574)						
met EG-9	4,0	1,5	.	0,3	0,4	.
met Nederland	0,1	0,3	3,8	0,0	0,0	-0,3
Boter (023)						
met EG-9	0,0	1,1	.	-28,3	7,4	.
met Nederland	-0,1	-	-	-14,9	4,6	-0,2
Fruit (*)						
met EG-9	26,7	28,7	.	126	173	.
met Nederland	1,5	1,8	3,6	9,4	15,3	15,5
Gerst (043)						
met EG-9	-8,1	-3,1	.	-128	-26,9	.
met Nederland	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Granen (041 t/m 045)						
met EG-9	36,2	22,4	.	-323	-401	.
met Nederland	2,8	2,6	2,3	-6,7	0,1	0,1
Groenten (**)						
met EG-9	95,0	100,6	.	179	326	.
met Nederland	1,6	4,8	5,6	38,2	81,3	-20,6
Kaas (024)						
met EG-9	1,9	1,3	.	-11,7	4,0	.
met Nederland	0,3	0,9	0,3	-4,6	8,7	-8,8
Melkpoeder (02221, 02222)						
met EG-9	1,0	1,0	.	11,1	19,2	.
met Nederland	0,2	0,9	0,0	11,6	15,4	3,2
Oliezaden (22)						
met EG-9	57,3	51,0	.	152,0	170,0	.
met Nederland	5,0	3,0	4,1	48,0	47,0	6,4
Pluimveevlees(0123)						
met EG-9	257	312	.	110	118	.
met Nederland	4,3	4,6	2,2	0,0	0,1	-4,2
Rundvlees (***)						
met EG-9	13,2	37,2	.	-30,9	23,4	.
met Nederland	0,0	1,1	-0,1	-0,2	-0,5	-3,1
Suiker (061)						
met EG-9	24,5	23,2	.	39,6	66,6	.
met Nederland	2,0	1,2	0,0	-1,2	1,9	0,0
Tarwe (041)						
met EG-9	0,1	0,2	.	-431	-300	.
met Nederland	0,1	0,2	0,0	-0,1	-	-

(vervolg volgende bladzijde)

(vervolg bijlage 4)

Produkt (exmiscode)	Hongarije			Polen		
	1986-90	1990	1991(r)	1986-90	1990	1991(r)
Tomaten (0544)						
met EG-9	0,0	0,0	.	-0,2	-2,7	.
met Nederland	-0,0	-0,1	-0,3	-0,5	-2,5	-32,9
Varkensvlees (****)						
met EG-9	91,8	90,4	.	30,6	-0,1	.
met Nederland	1,7	3,1	1,1	-5,7	-23,1	-0,4
Vlees totaal (01)						
met EG-9	539	676	.	206	226	.
met Nederland	10,7	13,4	8,6	-5,6	-23,2	-17,5
Voedergraan (045)						
met EG-9	13,0	11,5	.	-3,6	1,5	.
met Nederland	2,1	1,8	2,2	0,3	0,3	0,2
Wijn (1121)						
met EG-9	24,8	23,6	.	-	-	.
met Nederland	0,4	0,7	0,9	-	-	0,3
Zuivel (022 t/m 024)						
met EG-9	3,9	6,9	.	-32,0	23,9	.
met Nederland	0,1	1,0	-0,9	-6,3	28,2	18,6

1) Negatief betekent dat de waarde van de import door Hongarije of Polen hoger is dan die van de export naar EG-9 c.q. Nederland.

*) 05794, 05831, 05832 (aardbeien en bessen)

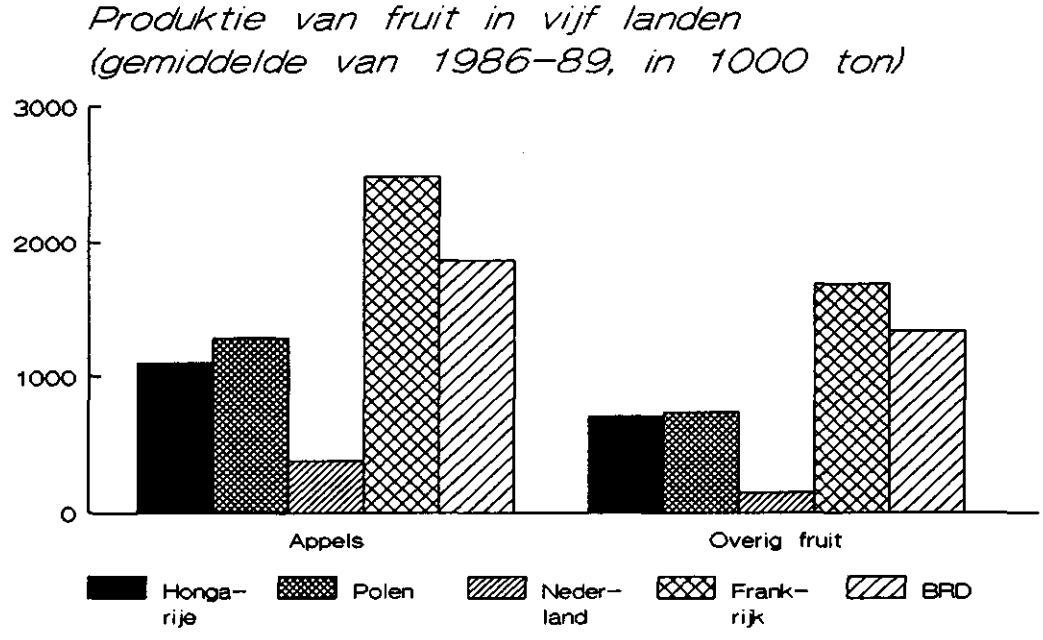
**) 0541, 0542, 0544, 0545, 05461

***) 011, 01251, 01252, 01681, 0176

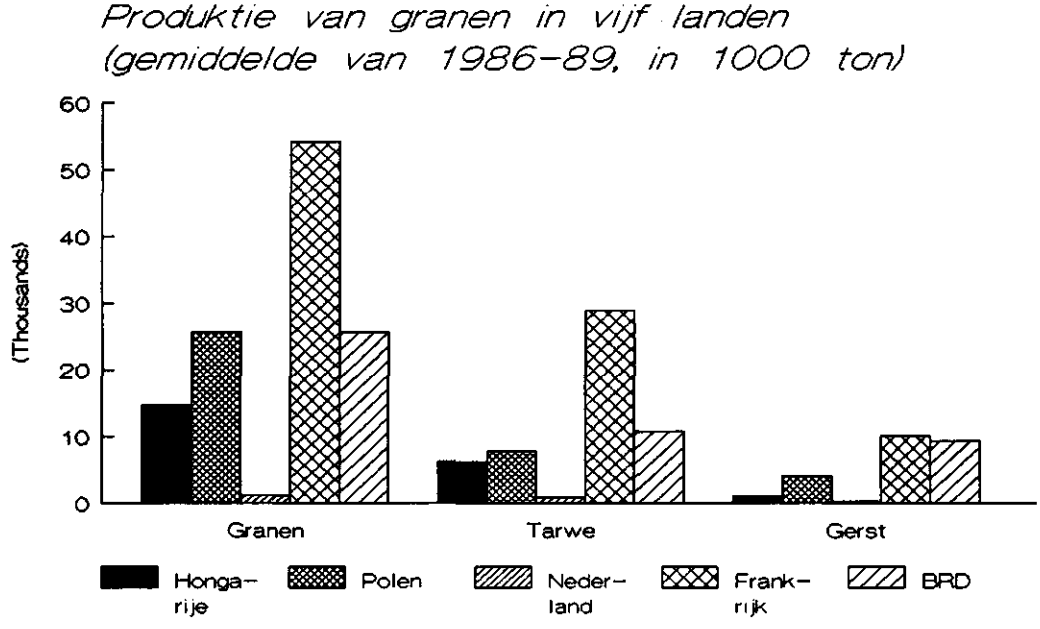
****) 0122, 01253, 01254, 0161, 0175

NB. . = niet beschikbaar; - = geen handel.

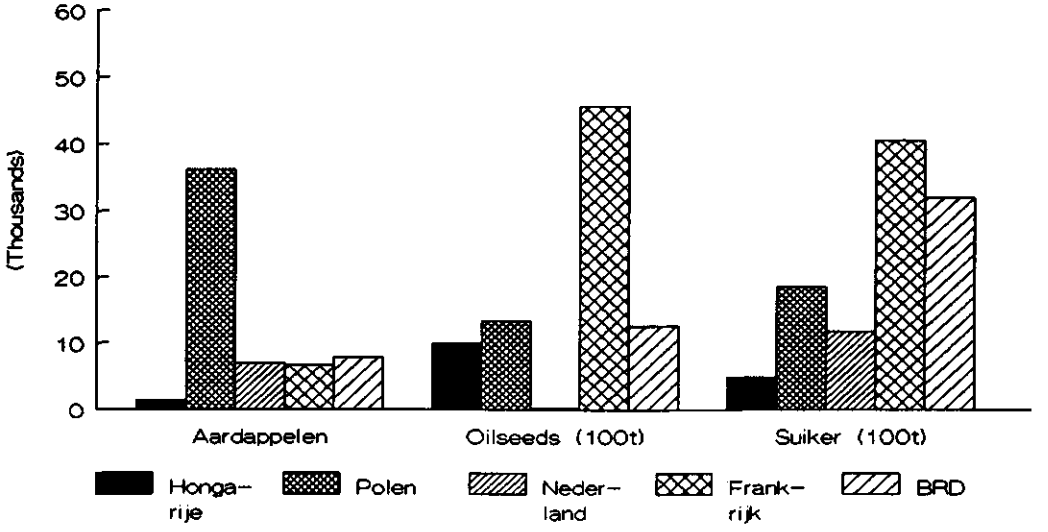
Bijlage 5 De produktie van geselecteerde produkten (of produktgroepen) in Hongarije, Polen, Nederland, Frankrijk en de BRD; gemiddeld over 1986-1989

(NB: 'Overige fruit' is exclusief citrusfruit en (ander) tropisch fruit)

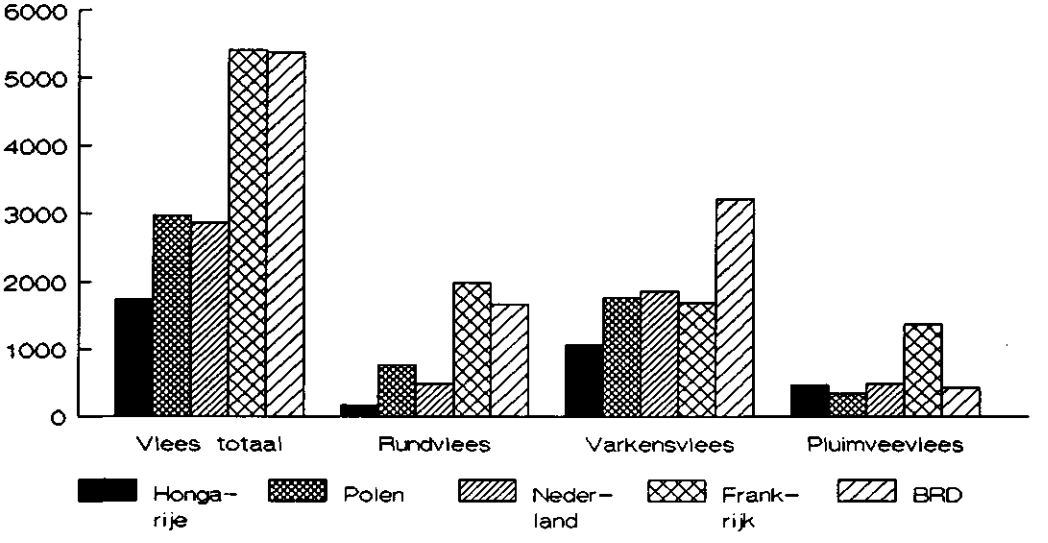

Produktie van aardappelen, suiker en oliezaden (gem. van 1986–89, in 1000t)

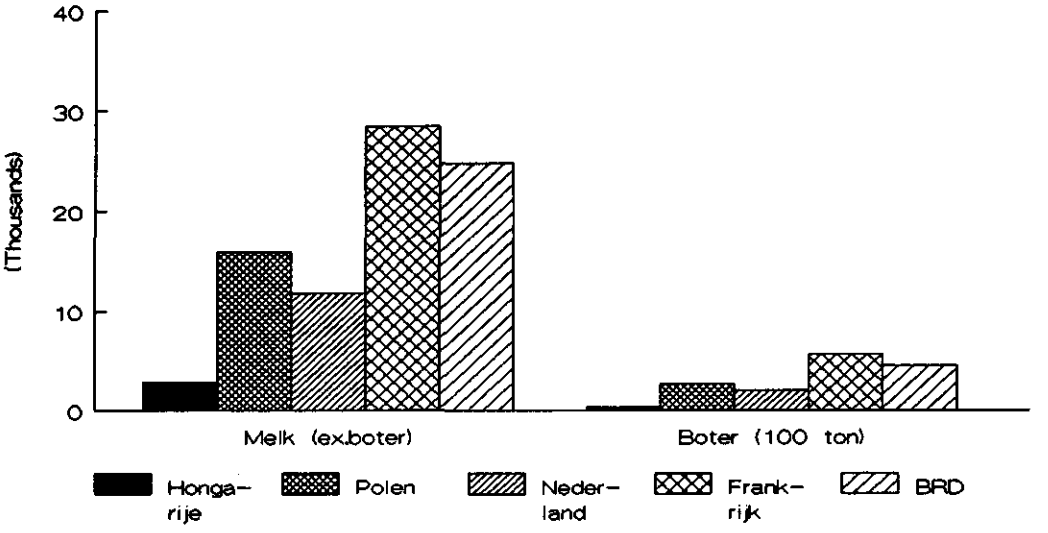

(NB. Suiker is uitgedrukt in 'raw equivalents')

Produktie van vlees in vijf landen (gemiddelde van 1986–89, in 1000 ton)

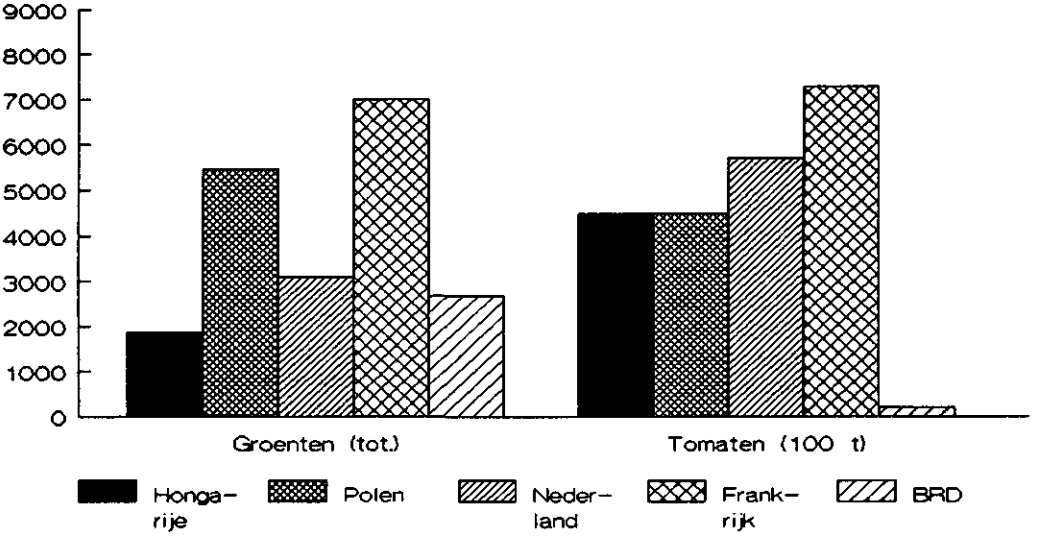

Produktie van zuivel in vijf landen (gemiddelde van 1986–89, in 1000 ton)

(NB. Melk, exclusief het deel dat bestemd is voor boter)

Produktie van groenten (totaal) en tomaten (gem. van 1986–89, in 1000 ton)

Bron voor alle grafieken: FAO, Agrostat.